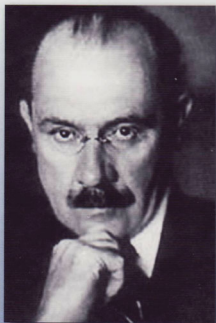
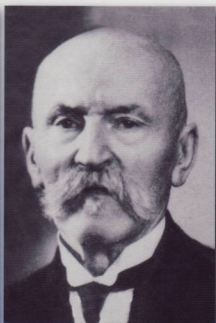

POLEMIKA O ČESKOSLOVENSKOM ROZKOLE

**MILAN
HODŽA**

**JOZEF
ŠKULTÉTY**

Politologický odbor
Matice slovenskej

Edícia

Pramene a polemiky, zv. 1

POLEMIKA O ČESKOSLOVENSKOM ROZKOLE

MILAN HODŽA
JOZEF ŠKULTÉTY

Politologický odbor
Matice slovenskej
Bratislava 2008

Preface © Ing. Jozef Markuš, DrSc. 2008
Footnotes © PhDr. Natália Rolková 2008
Cover design © Anna Chovanová 2008
© Politologický odbor Matice slovenskej 2008

Realizované s podporou fondu predsedu vlády SR
a
Nadácie Matice slovenskej

Polemika o československom rozkole

Milan Hodža: Československý rozkol
Jozef Škultéty: Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života
Vedecká redaktorka Natália Rolková
Zodpovedná redaktorka Božena Rolková
Obálku navrhla Anna Chovanová
Sadzba Anna Chovanová
Tlač AZ Print
Prvé vydanie
Printed in Slovakia
ISBN 978-80-8061-305-1

EDIČNÁ POZNÁMKA

Cieľom vydavateľa bolo priniesť v spojitosti dve významné diela týkajúce sa slovenskej histórie a zároveň ich sprístupniť širšej verejnosti. Tomu sa podriadila aj koncepcia práce, ktorú viedlo úsilie dosiahnuť maximálnu mieru zrozumiteľnosti pre čitateľov. Preto sa pristúpilo k myšlienke pretvorenia oboch textov do modernejšej jazykovej formy, ktorá by sa aspoň čiastočne priblížila súčasnej slovenčine. Prioritné však bolo zachovať presný význam textov, ako aj ich charakter a autorský kolorit. S ohľadom na verejnosť sa tiež pripravil faktograficky bohatý poznámkový aparát, ktorý má čitateľovi uľahčiť orientáciu v danej problematike a jej súvislostiach.

Poznámkový aparát je dvojaký. Za textom kníh sa nachádza upravený pôvodný poznámkový aparát autorov (citácie sú podľa možnosti čiastočne prispôsobené súčasnej norme). Autorské poznámky sú vyznačené číslaním 1*, 2*, 3*... Pod čiarou prinášame poznámkový aparát vedeckej redakcie číslovaný bez hviezdičky. Jej kratšie vstupy priamo v texte sú v hranatých zátvorkách []. Poznámky pod čiarou sa uvádzajú v poradí podľa toho, kedy sa vysvetľovaný subjekt po prvý raz plnohodnotne objavuje v texte (v knihe J. Škultétyho neopakujeme údaje vysvetlené už v knihe M. Hodžu). Nepoužívame systém krížových odkazov.

Z hľadiska úprav pôvodných textov sa najviac zasahovalo do slovosledu. Niektoré zastarané výrazy sa nahrádzali modernými ekvivalentmi. Gramatická štruktúra sa čiastočne prispôbovala súčasným normám, najmä pokiaľ ide o predložkové väzby, príslovky, spojky, číslovky, interpunkciu a podobne. Pomerne zložitý bol problém písania mien. Väčšinu z nich sme v autorských textoch zachovali v origináli s tým, že ich podobu podľa najnovších *Pravidiel slovenského pravopisu* (2000) uvádzame v poznámkovom aparáte. Pre

lepšiu zrozumiteľnosť a v úsilí zjednotiť texty sme pristúpili k pozmeneniu písania mien v autorských textoch v nasledujúcich, často sa vyskytujúcich prípadoch: Ludvik/Lajos Kossuth sme zmenili na Ludovít Košut, István Széchényi na Štefan Sečení, Karol Zay na Zai, Pavol Jozeffy na Jozefi, Jozef Seberíny na Seberíni, Samuel Czambel na Cambel, Otto von Bismark na Bismarck. Podobne sme potom pristupovali aj k odvodeninám týchto mien (košutovci, zaiovci...). Meno P. Mudroňa sme všade zjednotili na Pavol.

Ďalej sme pravidelne menili predovšetkým nasledujúce výrazy: prešporský (najmä u Hodžu) na bratislavský; patrne na zreteľne, jasne; menovite na najmä alebo na konkrétne (v niektorých prípadoch); zemani na zemanía. U Škultétyho sme zväčša zamenili názov Austria za Rakúsko, respektíve Rakúska ríša, a Uhry za Uhorsko. Pojem Slovanstvo sme prepísali s veľkým S, podobne tak aj Slovanický zjazd (1848). U Škultétyho sme zachovali jeho používanie, respektíve nepoužívanie spojovníkov v slovách česko-slovenský.

Citáty z Hodžovej knihy v diele J. Škultétyho prinášame v už predtým upravenom znení. V zátvorke ponechávame čísla strany, na ktorej sa citát nachádzal v originálnom vydaní, ako ho priniesol J. Škultéty; pripájame však za lomkou aj číslo strany s daným citátom v tomto vydaní (napr. s. 1 – v knihe z roku 1920 / 1 – v tejto publikácii). Ostatné citáty v oboch knihách sú ponechané v pôvodnom znení. V oboch vydaniach sme pre lepšiu orientáciu a názornosť všetky citácie vyznačili kurzívou. Kurzívou sa uvádzajú aj názvy písomností, dokumentov, periodík, literárnych a vedeckých diel. Zvýraznenia v textoch urobili sami autori.

Kniha Milana Hodžu vychádza z pôvodného vydania z roku 1920. Kniha Jozefa Škultétyho sa opiera, čiastočne i v poznámkovom aparáte, o publikáciu *Jozef Škultéty. Dielo 2. Z dejín slovenskej literatúry* (ed. M. Kocák). Martin : Matica slovenská, 1985, s. 51 – 178.

Veríme, že publikácia v roku 130. jubilea narodenia M. Hodžu a 60. výročia úmrtia J. Škultétyho nájde cestu k čo najväčšiemu počtu čitateľov a umožní im dotvoriť si názor na významnú etapu slovenských dejín.

Natália Rolková

O PODSTATE POLEMIKY ALEBO POLEMIKA O PODSTATE

Poznáme zo slovenských dejín viaceré dvojice mien a priezvisk, dvojice, ktoré vyslovujeme jedným dychom a ktoré – napriek všetkej zložitosti skutočnej a najmä tej zakrývanej či zatajovanej, a preto málo známej – istú jednoliatosť a jednotu v histórii slovenského ducha a slovenskej myšlienky aj naozaj predstavujú. Konštantín-Cyril a arcibiskup Metod, Štefan Moyses a Karol Kuzmány, Andrej Hlinka a Martin Rázus, Ľudovít Štúr a Jozef Miloslav Hurban. Ale, dovoľm si povedať s úplnou istotou, dovedna patria nielen Štúr a Hurban, ale aj dve veľké slovenské Š: Ľudovít Štúr a Jozef Škultéty, hoci táto dvojica nie je doteraz, na škodu veci, v takejto osobnostnej jednote jasne pociťovaná a takpovediac *premyslievaná*.

Ale predsa! Jozef Škultéty bol zo zlej cesty odrodilstva – ešte, pravda, v mladom veku – odvedený a na dlhočiznú cestu slovenského národovca, vedca a kultúrneho pracovníka získaný Augustom Horislavom Škultétyom. Teda celkom iným Škultétyom, ale v našej súvislosti je podstatné, že blízky Štúrovým priateľom a spolubojovníkom najmä počas jeho „bratislavských“ rokov. Dokonca sa v 30. rokoch 19. storočia so Štúrom striedali vo funkcii (nehonorovaného) námestníka profesora Jura Palkoviča na evanjelickom lýceu v Bratislave.

Jozef Škultéty bol vlastne celý svoj život citlivý na Ľudovíta Štúra a jeho životné dielo a pohotovo i erudovane reagoval na mnohé útoky a z nich vyplývajúce úlohy v tejto Štúrovej a štúrovskej súvislosti. Môžeme povedať, že krátky Štúrov život i dlhý Škultétyho život sa duchovne aj silou vedeckých a národných myšlienok zlievajú a – hoci „súbežne“ vlastne nežili vôbec, lebo tie dva roky a niekoľko týždňov od konca novembra 1853 do januára 1856 bol Jozef Škultéty len

maličké dieťa – vytvárajú tak kontinuálny štúrovsko-škultétyovský časový priestor 1815 – 1948, v ktorom sa odohralo veľmi veľa podstatného z moderných slovenských dejín.

Odohralo, vrátane Hodžovho útoku na Štúrovu slovenčinu ako akt odtrhnutia a vášnivej polemickej obrany zdanlivo čisto pedantného a vedecky „suchého“ Škultétyho v dvadsiatych rokoch 20. storočia. Treba azda dodať, že štúdia Jozefa Škultétyho *Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života 1790 – 1914* (1920) mala svoje pokračovanie aj v jeho spise *Nehaňte ľud môj* z roku 1928.

Československý rozkol Milana Hodžu sa z veľkého časového odstupu a iste aj paradoxne zdá naozaj česko-slovenským rozkolom na rozdiel od diela Štúra a Škultétyho. Týmto druhým dvom bola jasná a nijakým spôsobom nezmazateľná jazyková, historická, etnická a kultúrno-duchovná individualita slovenského národa, jeho odlišnosť od všetkých iných národov Európy a sveta, veľmi zreteľne rátajúc do toho aj sám český národ. Nikdy však nestávali za svoj cieľ oddeľovať Slovákov od Čechov nejakými vymyslenými či umelými múrmi alebo nastrojenými prekážkami. Milanovi Hodžovi sa práve toto akosi podarilo; hoci to nebol jeho zámer, hoci zámer jeho knihy bol práve opačný, výsledky boli „rozkolné“ a rozkladné.

Na druhej strane, v spojitosti so svojou vnútornou dvojakošťou a svojím krívaním na obe nohy, teda aj na „dobrú“ stranu, mal Milan Hodža aj veľmi pozitívne a konštruktívne postrehy o Ľudovítovi Štúrovi a o jeho skutočnom zástoji v slovenských, stredoeurópskych i európskych dejinách, a aj o jeho jazykovednom prínose. Je pozoruhodné, že v pamätnom spise k Hodžovej päťdesiatke *Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník* (Praha 1930) predkladá Jaroslav Vlček, vedecká osobnosť vskutku česko-slovenská i slovensko-česká, citáty z *Československého rozkolu* iba v naznačenom, k Štúrovi kladne obrátenom zmysle. A tak vo veľkom zborníku (965 strán) Milanove Hodžove excesy proti Štúrovi i proti Škultétymu bránili, čo je príznačné, iba Česi, dr. Václav Chaloupecký a dr. Miloš Weingart.

Sám Milan Hodža, vo svojej politickej i ľudskej rovine bol taký, ako to čo napísal; *Československý rozkol* mohol z neho spraviť tragického *rozkolníka*, lebo sa tu mierilo na základnú, ba najzákladnejšiu slovenskú vec i osobnosť; ale hodžovsky, teda nie s celou dôslednos-

ťou a s možnosťou návratu k slovenskosti ako takej, čo sa napokon vo veľkej miere aj realizovalo. Milan Hodža bol napríklad neskôr (august 1938) hlavným rečníkom na pohrebe Andreja Hlinku a ešte neskôr jedným z najväčších politických odporcov – protivníkov Edvarda Beneša a, naopak, Edvard Beneš ho takisto pokladal za jedného zo svojich hlavných protivníkov. V Hodžovom živote sa svetlé výšiny striedali s tmavými údoliami, ba aj smradľavými barinami. Aby napokon bola jeho životná línia predsa len vzostupná, aj keď nie bez osobnej tragiky, až do chvíľ jeho umierania a skonu v ďalekej Amerike.

Ak vysoko, ba v istých súvislostiach priam najvyššie hodnotíme životné dielo a životné výšiny veľkého Slováka Jozefa Škultétyho, neznamená to, že by sme nevideli, že Milan Hodža bol tiež veľký, bol to jeden z mála slovenských politikov nielen stredoeurópskeho, ale nesporne európskeho formátu. Ak jeho stredoeurópske projekty pre nepriazeň jednej, *jednej*, ale po roku 1945 i *najsilnejšej* európskej moci nemali šancu na úspešné uplatnenie, neznižuje to jeho veľkosť. Tak ako neznižuje jeho veľkosť ani to, že jeho protičechoslovakistické finálne vyústenie, keď už mu objektívne nebol dopriaty životný priestor na manévrovanie alebo nebodaj na odvolávanie vlastných výrokov, skrátka a dobre, keď už bol Milan Hodža jednoznačne na strane slovenskosti a slovenskej národnej individuality, podajedni, a veru aj z blízkyh, sa ešte aj vtedy (a potom) pokúšali spochybňovať tento základný postoj.

Ale tu niet čo spochybňovať, tu naozaj netreba spochybňovať. Ako niet priestoru na spochybňovanie základných myšlienok, činov i rýdzosti charakteru Ľudovíta Štúra a Jozefa Škultétyho.

* * *

Povedzme si teraz dačo o osudoch dvoch polemických, ale aj pozitívne a objavne vývoj Slovenska a Slovákov, slovenskej reči a kultúry zachycujúcich Škultétyho prác *Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života 1790 – 1914. Odpoveď na knihu dr. Milana Hodžu, nazvanú „Československý rozkol“* a *Nehaňte ľud môj! Črty zo slovenskej minulosti*.

Obe vyšli v 20. rokoch 20. storočia vlastným nákladom spisovateľovým, lebo Škultéty ako správca Matice slovenskej chápal túto

polemiku ako svoju súkromnú vec. Po roku 1945 dlho nedošlo k znovuvydaniu týchto dvoch kľúčových Škultétyho štúdií. Neobjavili sa ani v dvojzväzkovom výbere z jeho článkov, ktorý vydalo vydateľstvo Tatran v rokoch 1972 – 1973 pod názvami *Plody pravdy národnej a Vôňa domoviny*.

Až v roku 1984 začala slovenská vydávať *Dielo* Jozefa Škultétyho rozvrhnuté do ôsmich zväzkov. V prvom zväzku sa avizuje, že druhým zväzkom bude práve *Stodvadsaťpäť rokov* a že bude obsahovať aj prácu *Nehaňte ľud môj!* Ale o rok, druhý zväzok Škultétyho *Diela* – pravdepodobne pod tlakom obáv, resp. z opatrnosti, z úsilia nedráždiť a neprivolávať odplatu – vychádza pod iným názvom, pod názvom *Z dejín slovenskej literatúry*. Hoci obsahovo takmer celý zväzok, s výnimkou stručných *Dejín slovenskej literatúry*, napísaných pôvodne pre súborné dielo o dejinách literatúr, v rámci ktorého štúdia vyšla prvý raz v roku 1911 v maďarčine, nie je venovaný literárnej histórii. Rozhodujúca a silne prevažujúca časť tohto druhého zväzku *Diela* presahuje dejiny literatúry a je venovaná slovenským politickým, jazykovým a kultúrnym dejinám (kvantitatívne je to 332 strán oproti 31 stranám, teda viac ako 91%). Podľa mojej mienky mätúci podnadpis druhého zväzku Škultétyho *Diela* mal skryť a zašifrovať skutočné poslanstvo predkladaných Škultétyho štúdií. Na druhej strane treba ihneď pridať vysoké ocenenie práce editora Michala Kocáka, ktorý mal česť za sebou editorstvo dvojzväzkových *Listov Jozefa Škultétyho* (1982 – 1983) a všetky jeho krátke štúdie o Jozefovi Škultéty z naznačených rokov – až na niekoľko riadkov, v ktorých zaplatil ideologickú daň – prinášajú hodnotné, obsažné i objavné poznatky.

* * *

Polemika Škultéty – Hodža je na jednej strane polemikou o podstatných, základných veciach Slovenska a života slovenského národa a na druhej strane mala sama osebe svoj podstatný, historický (t.j. históriu spolutvoriaci) vývin. Pokiaľ ide o prvú stránku, nie je to tak, ako to pochopil či vlastne nepochopil Václav Chaloupecký, keď napísal: „*Kniha Škultétyho není vlastně odpovědí, nebo vyvra-*

cením názorů Hodžových.“¹ V skutečnosti by sa i sám Chaloupecký mohol dačo priučiť od Škultétyho o umení skutočnej vedeckej polemiky, poučiť sa, skrátka a dobre, o *podstate polemiky a o tom, aká má byť polemika o podstate*.

Veď sám Chaloupecký v čase písania citovaných riadkov dostal inú Škultétyho podstatnú polemickú odpoveď o svojom „Starom Slovensku“, o tisícročnom dejinnom údele Slovákov, ale aj o novších slovenských dejinách od 16. a 17. storočia až po odpoveď na jeho, podľa Škultétyho mienky, z ľudskej zášte a nie z vedeckej argumentácie vyvierajúce slová o tom, že náš národ „*vytvoril si jakousi bastardní kulturu svoji*“. A Chaloupecký posmievačne dodáva, že vraj my nesprávne vysvetľujeme veci v tom zmysle, že „*celý život slovanských kmenů pod Tatrami nabył zvláštního zabarvení a rozrůznil se od svých bratrů za Moravou do té míry, že je to prý už jiný národ, s vlastní svou minulostí (či spíše bez minulosti, jak se věc chápe), vlastní svoji kulturou (aneb nekulturou), s něčím, co se za zvláštní jazyk vydává*.“²

Nuž, citovaný Chaloupeckého výsmech by si zaslúžil nielen podčiariť, ale dačo ako poriadny „*nadčiariť*“, čiaru a rámček nad všetkými tými, čo jedovaté a zlé ovocie čechoslovakistickej ideológie a čechoslovakistických či nekriticky čechooslavných predsudkov nevidia a ani nechcú vidieť. A sám V. Chaloupecký si zaslúži pochvalu za to, že na rozdiel od svojich iných, trochu rozvláčnych a v zlom zmysle profesorských riadkov ide tu v polemickej verve a v zaostrení proti slovenskému stanovisku „*priamo na vec*“; uznajme mu, málokomu sa podarilo tak dobre a na takom malom priestore zhrnúť všetku nadutosť čechoslovakizmu. Tieto riadky naozaj ani sekerou už nevysekáš. Aj keď, pravdaže, mnohými inými nástrojmi, nie sekerníckymi, treba trpezlivo budovať slovensko-českú, slovensko-slovanskú, slovensko-európsku i slovensko-svetovú kultúrnu spolupatričnosť a, ak chcete, aj vzájomnosť.

Ale ak sa vrátíme k polemickej stránke veci, zbadáme, že našim protivníkom vlastne vždy v danej súvislosti ide o nezmieriteľnosť so slo-

¹ Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Praha 1930, s. 514.

² Škultéty polemizoval s Chaloupeckého článkom *Tisícročná podoba?* z Průdov, 1924, č. 6 v Slovenských pohľadoch, 41, 1925, s. 56 – 62; pozri aj ŠKULTÉTY, J.: *Dielo* 6. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 327 – 337.

venskou individualitou, s našou vlastnou slovenskou kultúrou, keď je tu vraj k dispozícii vyššia kultúra česká. Takto to napísal Slovák (slovenský čechoslovakista) Anton Štefánek, prirodzene, napísal to v češtine ešte začiatkom roka 1913. Doslova a do písmena napísal, že bojom proti češtine na Slovensku sa podporovala nižšia kultúra proti vyššej českej. (Pritom protirečivo píše o Čechoch a Slovákoch ako vnútorne *jednom*, teda jednotnom národe, ale o pár riadkov ďalej píše o odcudzení *dvoch* národov vplyvom akcie „Štúra a jeho priateľov“. Nečudo, že aj Štefánkovi Škultéty polemicky rázne odpovedal, síce iba na malom priestore, ale zato so škultétyovskou jasnosťou a pieraznosťou.“³

Ale takto sme, na druhej strane, prešli už od podstaty polemiky k jej vývinu, v ktorom zohrali svoju rolu aj iné osobnosti, osoby, ba aj osôbky. Ale aj sama polemika Škultéty – Hodža, teda polemika priamo medzi nimi dvoma, má svoju históriu. Milan Hodža odpovedal Škultétymu v *Slovenskom denníku* v ročníku 1920 na tri pokračovania⁴ a vyhradil si právo „ponechať si slovo“ aj v rámci budúcich diskusií. Polemika však de facto pokračovala najmä v pamätnom matičnom roku 1932, keď na májovom valnom zhromaždení Matice slovenskej došlo k zápasu nielen o slovenskosť, o slovenskú orientáciu samej Matice slovenskej, ale aj k veľkému zápasu o slovenčinu, o jej pravidlá a o odpor proti jej počesťovaniu.

Vtedy bránil vec Matice a slovenčiny hrdinsky už takmer 80-ročný Škultéty. A naopak, Hodža ostal pri svojom, označme ho úplne krotko, mierne čechoslovakizujúcom názore a nielen pri názore, ale pristúpil aj k dosť silným hrozbám. V článku *Na rozcestí* v *Slovenskom denníku*, 19. júna 1932, č. 141 obviňuje Maticu (a konkrétne pripisuje vinu senátorovi Jozefovi Budajovi a poslancovi Martinovi Rázusovi), že po inkriminovanom valnom zhromaždení „*prestáva byť Matica predstaviteľkou celonárodných kultúrnych slovenských snáh*“, žiadal zvolať tzv. konštituantu, ktorá by revidovala výsledky Valného zhromaždenia i matičné stanovy

³ Článok Antona Štefánka vyšiel v brnianskych *Lidových novinách* 31. januára 1913, odpoveď Jozefa Škultétyho v *Slovenských Pohľadoch*, 1913, s. 124 – 127 pod názvom *Nepravdou proti slovenčine*; pozri aj ŠKULTÉTY, J.: *Dielo* 7. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 273 – 276.

⁴ Pozri *Slovenský Denník* III, 1920, č. 188, 189, 190.

a hrozil, ak sa mu nevyhovie, založením protimatičnej inštitúcie, tzv. Štefánikovej spoločnosti (k čomu napokon nedošlo). Škultéty toto všetko, na základe argumentov, principiálnych i praktických, odmietol.

Tu už, pravda, išlo aj o základnú politickú dilemu Milana Hodžu medzi centralistickým a národným stanoviskom, ktorá sa v 30. rokoch vyhraňovala, ale ktorú vyriešil až ako česko-slovenský ministerský predseda. Avšak v zložitých vnútroštátnych, no najmä medzinárodných podmienkach ho to napokon stálo vysoké miesto na čele vlády.⁵

V rokoch 1939 – 1944, posledných piatich rokoch svojho života, sa potom Milan Hodža úplne rozišiel s Edvardom Benešom a jeho politikou. Nemal však už dostatok ani vnútorných síl, ale predovšetkým vonkajších možností, aby svoje revidované stanoviská práve k „česko-slovenskému rozkolu“ i k *Československému rozkolu* vyniesol zreteľne na svetlo sveta a do praktickej politiky.

Predsa však dielo oboch veľkých slovenských osobností, ale aj ich polemika zostáva našim duchovným majetkom. Dá sa z nej mnohému priučiť a v mnohom pokročiť i v rozbiehajúcom sa 21. storočí. V tom je jej význam i význam predloženej knihy. Kniha, za ktorej bezprostredným textom zameraným na vybrané, aj keď naozaj podstatné otázky slovenského života sú dva osudy slovenských osobností. Navzájom sa ovplyvňujúce, zároveň veľmi odlišné, no v dacom predsa aj príbuzné a k spoločnému slovenskému dejinnému výsledku smerujúce.

Jozef Markuš

predseda Matice slovenskej

⁵ Pozri M. Pekník a kol.: *Milan Hodža, štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002. S. Mathé napísal do tejto knihy stať *Dilema Milana Hodžu* a v rámci nej formuluje tieto výstižné slová o roku 1938: „Pod ťarchou horúceho leta a ešte horúcejšej mníchovskej jesene, ako prvý významný politik centralistického smeru, prechádza na národné stanovisko: 26. 8. uverejňuje svoj návrh autonómneho usporiadania, ktoré sa v podstate ničím nelíši od ľudáckeho a zároveň začína s nimi opäť rokovať! Reakcia sa dostavuje vzápätí. Beneš ho rázne zbavuje mandátu. Hodža tak síce vyriešil svoju dilemu, ale zároveň to znamená aj koniec jeho politickej kariéry,“ (c. d., s. 289). Môžeme S. Mathého doplniť, že Milan Hodža bol na čele československej vlády do 22. septembra 1938, teda presne týždeň pred Mníchovom sa jeho kariéra oficiálneho štátnika a politika de facto končí, už sa viac k realnej štátno-politickej funkcii nedostal, hoci sa o to usiloval.

MILAN HODŽA

ČESKOSLOVENSKÝ ROZKOL

PREDSLOV

O príčinách a pohnútkach, ani o samej povahe československého rozchodu, nemáme veľa písomností. Jazykovedci síce zásadne riešili aj československú otázku, aj niektoré príbuzné spory v slovanskej rodine, ale reč je len jedna, a to ešte len formálna známka národnosti. Nepredpojatému bádaniu v širokých rozmeroch národného priestoru kládli u nevoľných a cudzím vplyvom podliehajúcich Slovanov mnohonásobné prekážky. Ako učencovi neslýchane osudovo kalí zrak nezavršené politické postavenie a ako jednostranne mu vodí ruku, videli sme i my u Samuela Cambela¹ a predtým v dejoch ilyrizmu².

Národná sloboda možno pozvoľne vyčistila pre triezve vedecké bádanie mnohé bodľachým zarastené polia, i k úhorom uvoľní prístup. Len čo sa vo svojom novom svete rozhľadíme a umiestnime, tak bude aj u nás. Nemožno predpokladať, že by mysliacich alebo dokonca vedecky vybavených ľudí nezaujal, nevábil, nedráždil rad otázok o vzájomných vzťahoch slovenskej reči a psychológie k nášmu príbuznému okoliu, s ktorým nás nezdolateľná logika dejov spojila znovu dovedna. Ak nie sme tupí, ak nosíme v sebe vzpruhu ku kultúrnemu sebavedomiu, ak sú v nás prvky duchov-

¹ **Samuel Cambel** (1856 Slovenská Ľupča – 1909 Csillaghegy pri Budapešti). Jazykovedec, etnograf, publicista, prekladateľ, zberateľ folklóru, vládny úradník. Systematicky skúmal slovenský jazyk, upravil jeho hodžovsko-hattalovskú normu, stal sa kodifikátorom modernej spisovnej slovenčiny, ktorú ustálil svojimi jazykovednými dielami – *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* (1887), *Slovenský pravopis* (1890), *K reči o slovenskom pravopise* (1891), ale najmä *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902). Posmrtné vyšli jeho rozsiahle zbierky *Slovenské ľudové rozprávky*.

² **Ilyrizmus** – národnoobrodenecké hnutie južných Slovanov v 30. – 40. rokoch 19. storočia. Hnutie sa opieralo o myšlienku kmeňovej jednoty južných Slovanov, ktorá vyplývala z teórie slovanských kmeňov, ako ju formuloval P. J. Šafárik a najmä J. Kollár. Bol jedným zo špecifických prejavov slovanskej vzájomnosti.

ného pôsobenia, a tie istotne sú, musíme sa pozvoľne vymaniť z osídľel provincionalizmu a vypestovať si všetky vnútorné hodnoty, aby sme splatili daň, ktorú človečenstvo neúprosne požaduje od každej spoločnosti, ktorá chce byť v duchovnom stroji ľudstva užitočným článkom hodným života. Toto je zmysel národnej kultúry.

Ale nikdy sa nedopracujeme k jej jadru, ak nepoznáme svoju minulosť. Dnešok je len dieťaťom včerajška. My musíme vedieť, z akých duchovných podmienok a z akého prostredia sme dospeli napríklad k prvému plodnému rozmachu slovenského národného vedomia v roku 1848. Čo bolo u nás pred rokom 1848? Čo bolo pred hurbanovskou aktivitou? Čo bolo pred mikulášskym zhromaždením³? Čo bolo pred Štúrovým dielom *Slavjanstvo i mir budúšceho*⁴? Slovom, ak nezistíme aspoň v podstatných črtách vnútorné i vonkajšie podmienky nášho národného prebudenia, príčiny jeho zdaru i jeho neúspechov, potom neporozumieme sebe samým, nikdy nebudeme poznať svoje postavenie vo svete a nebudeme môcť dať svojmu duchovnému životu smer.

Táto práca prináša niekoľko príspevkov k dejinám československej rozluky, v ktorej jej činitelia nachádzali nevyhnutnú podmienku slovenského národného prebudenia. Ukázalo sa ako potrebné sledovať najprv vývin slovenčiny v rámci spoločnej českosloven-

³ Zhromaždenie zástupcov slovenského národa (štúrovcov) v Liptovskom Sv. Mikuláši – Ondrášovej 11. mája 1848, na ktorom boli prijaté *Žiadosti slovenského národa* ako prvý politický program Slovákov volajúci po národnopolitických, jazykových, sociálnych a širších občianskych právach, požadujúci vyčlenenie Slovenska ako autonómnej časti federalizovaného Uhorska. Najradikálnejší slovenský politický program v Uhorsku požadujúci zároveň po prvý raz všeobecné volebné právo pre mužov a taktiež úplné zrušenie poddanstva.

⁴ **Ludovít Štúr** (1815 Uhrovec – 1856 Modra). Politik, jazykovedec, filozof, redaktor, spisovateľ, básnik, vodca národnoemancipačného hnutia Slovákov, v roku 1843 hlavný kodifikátor spisovnej slovenčiny na podklade stredoslovenských nárečí. Kodifikačné úsilie zavŕšil vydaním dvoch jazykovedných diel v roku 1846 *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečí* a *Náuka reči slovenskej*.

ŠTÚR, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Napísal ho pod názvom *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft* v roku 1852 po nemecky. Tlačou vyšlo v rokoch 1867 a 1909 v ruskom preklade pod názvom *Славянство и мир будущего* (*Slavjanstvo i mir budúšceho*), po nemecky ho vydala Učená spoločnosť Šafaříkova v roku 1931. Prvé slovenské vydanie vyšlo až po vyše 150 rokoch pod názvom *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993.

skej spisovnej reči; vlastným predmetom spisu je vznik fonetickej štúrovčiny a jej národno-politický zmysel, potom jej pád, osnovanie spisovnej slovenčiny Hodžovými a Hattalovými dielami⁵. Kniha obsahuje – okrem súčasnej spisby – korešpondenciu tridsiatych, štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. storočia, keďže mi v martinskom, pražskom a čiastočne hurbanovskom archíve bola prístupná. V archíve bývalého c. k.⁶ ministerstva vnútra vo Viedni som okrem iného našiel politicky významné dokumenty o Štúrových stykoch s viedenskou štátnou kanceláriou, súvisiace so žiadosťou o povolenie vydávať bratislavské *Slovenské národné noviny* a *Orla tatranského*⁷, taktiež s cenzúrnym prepustením spisu *Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus*⁸.

Nepolitický, ale literárne i kultúrno-dejinné mimoriadne poučný dokument sa mi dostal do rúk o Jánovi Franciscim. Je to referát o rukopise na ľudovú brožúru *Zrkadlo pre ľud slovenský* od Janka

⁵ **Michal Miloslav Hodža** (1811 Rakša – 1870 Tešín, Poľsko). Strýko Milana Hodžu. Evanjelický kňaz, národný buditeľ, predseda spolku Tatrin, čelný účastník revolučných pohybov 1848/1849; básnik, jazykovedec, spolukodifikátor spisovnej slovenčiny a jej reformátor. Jazykovedne a spoločensky boli významné o.i. jeho diela z roku 1848 – *Epigenes slovenicus* (Potomok slovenský), *Větin o slovenčině*, *Der Slowak* (Slovák – spis, ktorým informoval neslovanskú verejnosť o požiadavkách slovenského národa).

Martin Hattala (1821 Trstená – 1903 Praha). Jazykovedec, slavista, univerzitný profesor. Sformuloval slovenskú gramatiku spisovného jazyka na vedeckom základe a rozpracoval sústavu spisovnej slovenčiny. Jeho normatívna *Krátká mluvnice slovenská* (1852) sa stala základom pri spracovaní všetkých ďalších slovenských gramatík až do vydania Cambelovej *Rukoväti*. Bol predsedom jazykovedného oddelenia Matice slovenskej; v matičnom období vydal *Mluvniciu jazyka slovenského* (1864) a jej 2. diel *Skladba* (1865), ktorou sa zavŕšila radikálna pravopisná reforma i úprava morfológie štúrovskej slovenčiny.

Tzv. **hodžovsko-hattalovská reforma** kodifikovala a ustálila slovenčinu z pravopisného, hláskoslovného a tvaroslovného hľadiska na základe historicko-etymologického princípu. S čiastočnými úpravami sa zachovala dodnes. Bola vlastne ústupkom bernolákovcov aj štúrovcov voči stúpencom tzv. staroslovenčiny, t.j. češtiny, ktorá bola upravená pre Slovákov podľa Kollárových zásad.

⁶ **C. k.** – cisársko-kráľovský (kaiserlich-königlich – k. und k.). Označenie ústredných úradov a inštitúcií v habsburskej monarchii vedenej cisárom a kráľom v jednej osobe.

⁷ Dvojtyždenník *Slovenské Národňje Novini* – prvé slovenské politické noviny. Vychádzali v štúrovskej slovenčine od 1. augusta 1845 do 9. júna 1848 v Bratislave, v náklade 400 – 800 výtlačkov, s dvojtyždennou literárnou prílohou *Orol Tatranski*. Spolu vyšlo 292 čísel. Ich iniciátorom, vydavateľom a hlavným redaktorom bol Ľudovít Štúr. Novinami chcel zapojiť širšie vrstvy do zápasu za národné a sociálne požiadavky.

⁸ ŠTÚR, Ľ.: *Devätnáste storočie a maďarizmus*. Viedeň 1845.

Rimavského⁹. Táto svieža, bystrá brožúra, preniknutá ušľachtilým duchom našej ľudovej poézie a slovanského demokratizmu, vôbec nevyšla. Jej rukopis získal od mladého Francisciho v Prešove v roku 1847 viedenský c. k. konfident a agent provokatér K. Zielonka [vlastným menom Karol Ritter] a odovzdal ho c. k. dvornej polícii vo Viedni ako dôkaz panslavistického a revolučno-demokratického diania na Slovensku. C. k. polícia dala rukopis posúdiť F. Miklošičovi¹⁰. Na správe poznať, že ju osnovali s láskou a s porozumením... Miklošič podal zo spisu „napísaného ľudovo a s dramatickou názornosťou, a preto na žalosť tým nebezpečnejšieho“ úplný obsah, ako sám hovorí: „temer všetko vlastnými pôvodcovými slovami“. Môžeme sa teda uspokojiť s touto vzácnou náhradou za stratený alebo zničený Francisciho rukopis.

Pátral som vo viedenskom archíve po kollárovskejších, hurbanovských a hodžovských dokumentoch, ale márne. Najzaujímavejší by bol býval rukopis Kollárovho memoranda Alexandrovi Bachovi¹¹ (v lete 1849). V zozname písomností síce boli okrem Kollárovho mena početné rubriky a čísla, ale cez ne sa ťahá britko odmietavý záznam: „vertilgt“ – zničené! K viedenským dokumentom z neskorších čias som vôbec nezískal prístup.

Že tento materiál ešte ani zďaleka nestačí na sústavný [systémo-

⁹ **Ján Francisci** (tiež pseudonymy Vratislav, Rimavský, Slavoľub) (1822 Hnúšťa – 1905 Turč. Sv. Martin). Slovenský politik, publicista, básnik, prozaik, prekladateľ, zberateľ ľudových rozprávok, spolupracovník Ľudovíta Štúra. Spoluiniciátor zhromaždenia v Liptovskom Sv. Mikuláši v roku 1848, kapitán dobrovoľníckeho oddielu v Slovenskom povstaní. Predseda Jednoty mládeže slovenskej, člen spolku Tatrin a spoluzakladateľ Matice slovenskej, ktorej bol doživotným čestným podpredsedom. Vydavateľ *Pešťbudínskych vedomostí* a správca kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku v Martine. Zastával viacero úradov, bol županom Liptovskej stolice.

Zrkadlo pre ľud slovenský (Viedeň 1847) vydal ako symbolickú povesť o ideálnej krajine Blahoslava, kde niet poddanstva, no podmanili si ju susedné národy. Vyzýval ňou ľudové vrstvy na revolučnú aktivitu, keď ju zakončil ideou: tento ľud, ak by mal odvahy, ľahko by sa oslobodil.

¹⁰ **Fran Miklošič** (Franz Ritter von Miklosich) (1813 Radomeršćak, Slovinsko – 1891 Viedeň). Slovinský filológ, zakladateľ vedeckej slavistiky, jeden z najvýznamnejších slavistov 19. storočia.

¹¹ **Alexander Bach** (1813 Loosdorf – 1893 Schönggrabern). Barón, rakúsky politik, po potlačení revolúcie roku 1848 sa zasadzoval za návrat starých pomerov. V rokoch 1849 – 1859 bol ako minister vnútra hlavným predstaviteľom absolutizmu (tzv. Bachov neoabsolutizmus), centralizácie a germanizácie.

vý] literárno-dejepisný náčrt rozluky, o tom nemôže byť sporu. Aj tak sa domnievam, že objasní ne jeden záhadný bod našich v polotme zanedbaných kultúrnych dejín z čias československého rozchodu.

Týmto spisom, napísaným tak ako je, ešte v roku 1917, nehlásim sa o slovo k miestami prepukajúcim sporom o centralizmus a autonomizmus¹². Tieto hádky nevyvierajú z vedeckého presvedčenia. Žriedlom pre ne býva na jednej strane viac-menej dobre chápaná účelnosť, na strane druhej zasa buď náladový apriorizmus, často predsudok, alebo tvrdohlavé zotrvávanie pri nie príliš šťastlivo vystihnutých tradíciách. Hľadal som príčiny a ciele našej národnej rozluky. Ani nie natoľko rozluky v spisovnom jazyku, odôvodnenej aj danými faktami i neskoršími výsledkami, ale hlavne pohnútky rozluky národnej, tak ako si ju zaumienil Štúr.

V *Náladách a výhladoch* zaznačil Svetozár Hurban Vajanský¹³ o niekdajších jazykových bojoch pozoruhodný výrok. „*Silné bolo,*“ píše „*vyhadzovanie oblokom slovenčiny silnými rukami. História tohto vyhadzovania J. Kollárom, P. J. Šafárikom, D. Lichardom, J. Palárikom, Dr. A. Radlinským, ba ešte i K. Kuzmánym*¹⁴, teda takmer celým literárnym štáбом, mala politic-

¹² Protichodné politické úsilia zasadzujúce sa na jednej strane o unifikáciu štátu, t.j. o posilnenie riadiacich orgánov spravujúcich štát z jedného centra, na druhej strane o decentralizáciu moci v prospech určitého (národného, regionálneho) celku, ktorý by si mal časť záležitostí spravovať vlastnými orgánmi vo vlastnej kompetencii a pri samostatnom rozpočte. V 1. Česko-Slovenskej republike prepukol tento spor po roku 1919, keď sa predstavitelia časti slovenských strán postavili na pozície obsiahnuté v *Pittsburskej dohode* z mája 1918. Celých 20 rokov sa usilovali o presadenie autonómie Slovenska v boji s centrálnymi orgánmi stojacimi na myšlienke jednotného „československého národa“ obsiahnutej v Ústave ČSR z roku 1920.

¹³ **Svetozár Hurban Vajanský** (1847 Hlboké – 1916 Turč. Sv. Martin). Syn J. M. Hurbana; spisovateľ obdobia realizmu, publicista, literárny kritik, politik, popredný predstaviteľ SNS a výrazná osobnosť slovenskej politiky pred vznikom ČSR. Známy je jeho román *Suchá ratolesť* (1884). Práve sa organizujúce hlasistické hnutie a jeho kritický postoj k nemu ho inšpirovali na vydanie 12-kapitolovej eseje *Náľady a výhľady* (Národné noviny, 1897) ako „pokus znázorniť terajší slovenský myšlienkový obzor s rozpomienkami na minulosť“.

¹⁴ **Ján Kollár** (1793 Mošovce – 1852 Viedeň). Evanjelický kňaz, politik, básnik a spisovateľ, jazykovedec, archeológ, pedagóg; ideológ slovenského i českého národného obrozenia, propagátor myšlienok slovanskej vzájomnosti, československej jednoty a austroslavizmu. V roku 1824 vydal ako svoje vrcholné dielo s ideovým odkazom cyklickú skladbu *Slávy dcera*. Do boja proti spisovnej slovenčine sa otvorene postavil zborníkom *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), propagoval tzv. staroslovenčinu (slovakizovanú češtinu).

ké príčiny, a to viedensko-politické. Krásne sľuby boli podmienené zahatením literárnej slovenčiny.“ Vajanský nenapísal tieto slová bez príčiny. Ale dajme slovo i druhej strane, nie však opačne predpajtej. Matúš Dula¹⁵, zachovajúc tradície po Viliamovi Paulínym-Tóthovi¹⁶, vedúcom mužovi slovenčiny v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch, vyslovil nedávno v *Rozpomienkach* (Národné Listy, 28. októbra 1919) takúto mienku:

Pavol Jozef Šafárik (1795 Kobeliarovo – 1861 Praha). Vedúca osobnosť a tvorca vedeckých základov slavistického bádania, jazykovedec, etnograf, editor, básnik a prekladateľ. Pod vplyvom Heredera sa intenzívne zaujímal o ľudovú slovesnosť a o slovanskú problematiku, ku ktorej vydal encyklopedické dielo *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Dejiny slovanského jazyka a literatúry podľa všetkých nárečí, Pešť 1826); ďalej *Slovanské starožitnosti* (Praha 1837, o kultúre a histórii Slovanov), *Slovanský národopis* (Praha 1842, o slovanskej etnológii).

Daniel Gabriel Lichard (1812 Slovenská Ľupča – 1882 Skalica). Prvý slovenský profesionálny novinár, vydavateľ, redaktor, spisovateľ, pedagóg, jeden zo zakladateľov slovenskej odbornej terminológie. Usiloval sa o kultúrny a literárny rozvoj Slovenska a slovensko-českej spolupráce. Vydal prvý ilustrovaný slovenský kalendár *Domová pokladnica* (1847).

Ján Palárik (1822 Raková – 1870 Majcichov). Kňaz, politický dejateľ, dramatik, vydavateľ, publicista. Autor veselohier *Zmierenie alebo Dobrodružstvo pri obžinkoch*, *Inkognito*, *Drotár*. Spoluzakladateľ Matice slovenskej (1863) a politickej strany – Novej školy slovenskej (1868). Taktiež sa venoval organizovaniu národného školstva a osvety.

Andrej Radlinský (1817 Dolný Kubín – 1879 Kúty). Jazykovedec, náboženský spisovateľ, cirkevný dejateľ, národný buditeľ, organizátor, redaktor a vydavateľ. Zaslúžil sa o rozvoj slovenského časopisectva. Zakladajúci člen spolku Tatrin. Na jeho štvrtom zasadnutí v Čachticiach (1847) predložil latinskú *Gramatiku jazyka slovenského* (Grammatica linguae Slavicae inter Slavos Hungariae vigentis), ktorá sa mala stať spojitím medzi štúrovčinou, bernolákovčinou a bibličtinou, tlačou však nevyšla. Ako štiavnický kaplán zostavil a v 30 zväzkoch vydal výber zo slovenskej a inonárodnej homiletickej spisby *Poklady kazateľského rečníctva* (1848 – 1853).

Karol Kuzmány (1806 Brezno – 1866 Turčianske Teplice). Cirkevný hodnostár, spisovateľ, spoluzakladateľ a podpredseda Matice slovenskej. Jedna z ústredných osobností cirkevného, literárneho a národného života na Slovensku v 19. storočí. Je autorom hymnickej piesne *Kto za pravdu horí*, o.i. hymny Matice slovenskej.

¹⁵ **Matúš Dula** (1846 Blatnica – 1926 Ružomberok). Advokát, politik, predseda Slovenskej národnej strany, predseda 2. SNR (1918/1919), podpredseda Národného zhromaždenia, spolupredseda Matice slovenskej po roku 1919. Jeho základnou politickou koncepciou bola slovanská vzájomnosť a obrana svojbytnosti slovenského národa.

¹⁶ **Viliam Pauliny-Tóth** (1826 Senica – 1877 Turč. Sv. Martin). Politik, spisovateľ, publicista; autor romanticky ladennej poézie, ale aj dokumentaristickej a autobiografickej prózy. Usiloval sa o zjednotenie slovenských politických síl, zaslúžil sa o založenie a rozvoj Matice slovenskej, bol jej podpredsedom.

„Činnosť týchto mužov (Štúrova, Hodžova a Hurbanova¹⁷) mala jeden dobrý, pravda, nedosiahnutý cieľ: získať toho času na Slovensku ešte všemohúce, ale od češtiny bočiace zemianstvo krásou slovenčiny, a druhý, dosiahnutý cieľ, aby prevažnú časť slovenského národa reprezentujúci katolíci odstúpili od bernoláctiny¹⁸ a zjednotili sa so svojimi evanjelickými rodákmi na strednej slovenčine ako spisovnej reči.“

Teda [Svetozár] Hurban Vajanský pripisuje politickým vplyvom boj za českoslovenčinu, Dula taktiež politickým zámerom vznik samostatnej slovenčiny. Obaja, ako znalci dejín slovenčiny z rodinného podania, predstavujú aj týmito letmo pohodenými úsudkami otázku českej a samostatnej slovenčiny ako otázku politickú. Teda ani len náš samostatný spisovný jazyk, tento vonkajší prejav slovenskej národnej individuality, sa tu nejaví ako logicky nevyhnutný výsledok národopisných alebo jazykovedných skutočností, ale ako sprievodný úkaz chvíľkového politického postavenia, ako vec politickej účelnosti. Toto je v hodnotení našej rozluky kritický bod.

Vo Vlčkoví¹⁹ aj inde sme čítali – v dlhom rade príčin samostatnej slovenčiny, čiže medzi mnohými inými, ako o vedľajšom momente – aj o politicko-taktickom vyznení. Ale v popredí sa nám

¹⁷ Jozef Miloslav Hurban (1817 Beckov – 1888 Hlboké). Kňaz, politik, filozof, spisovateľ, publicista, vydavateľ; vodca Slovenského povstania a predseda prvej SNR (1848). Spolukodifikátor spisovnej slovenčiny, ktorú etabloval svojím almanachom *Nitra II* (1844). Okrem siedmich ročníkov *Nitry* vydával o.i. vedecký časopis *Slovenské pohľady na vedy, umenia a literatúru* a *Cirkevné listy*. Bol aktívnym členom spolku Tatráň, účastníkom memorandového zhromaždenia, spoluzakladateľom a členom výboru Matice slovenskej a činiteľom SNS.

¹⁸ Anton Bernolák (1762 Slanica – 1813 Nové Zámky). Kňaz, zakladateľ jazykovedy na Slovensku. V roku 1787 v spolupráci s príslušníkmi bratislavského Generálneho seminára skoncipoval prvý slovenský kodifikačný spis *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* (Jazykovedno-kritická rozprava o slovenských písmenách) s pripojeným návrhom pravopisu *Orthographia*. Nimi po prvý raz kodifikoval slovenčinu ako spisovný jazyk (tzv. bernolákovčina na základe západoslovenských nárečí). Odôvodnil tiež novú pravopisnú sústavu založenú na foneticko-fonologickom prístupe. Popis gramatiky bernolákovčiny podal v knihe *Grammatica Slavica* (Slovenská gramatika, 1790). Tvorenie slov opísal v spise *Etymologia vocum Slavicarum* (Etymológia slovenských slov, 1791). Jazykovú reformu dovŕšil dielom *Slovár slovenskí, česko-laťinsko-nemecko-uherskí* (vyšiel posmrtné v rokoch 1825 – 1827).

ukazovala vždy vnútorná samobytnosť slovenčiny ako rozhodujúca vzpruha jej odčlenenia od spoločného spisovného jazyka. Zdôrazňujem: jej odčlenenia. Lebo pričlenený, v rámci spoločnej československej spisby a kultúry pestovaný, ale národno-organické súvisy zachovávalí zvláštny slovenský knižný jazyk neznamenal by rozľuku, neznamenal by rozkol, neznamenal by rozčesnutie a vzájomné postavenie proti sebe. V štyridsiatych rokoch sa udialo podstatne viac, než vznik knižnej slovenčiny: došlo k rozpadu jednotného kultúrneho telesa na dvojce, rozkol na dve národné individuality. A tu vidíme, že pohnútkou k tomuto národnému rozkolu nebola vnútorná nevyhnutnosť, ale politický zámer.

Práve v tomto smere ponúka táto práca trochu materiálu. Vierovyznanie, na ktoré poukazuje Dula, nemalo, súdiac podľa súčasných dokumentov, rozhodujúci vplyv. Nemožno tvrdiť, že by boli katolíci v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch len s výhradou samostatnej slovenčiny prijali národnú solidaritu. Veď práve Vajanský pripomína medzi „vyhadzovačmi slovenčiny“ Jána Palárika a Andreja Radlinského. Okrem toho vieme, že nikto neobhajoval českoslovenčinu proti samostatnej slovenčine tak umne, ako Chrástek a Slota²⁰, tak účinne, ako – občas – Radlinský, tak bojovne ako Palárik, a tak mocne ako v dobe absolutizmu biskup Štefan Moyses²¹. Už tieto skutočnosti nám kážu opraviť utkvelé domnienky.

¹⁹ **Jaroslav Višek** (1860 Banská Bystrica – 1930 Praha). Slovenský a český literárny historik. Predseda študentského spolku Detvan v Prahe, univerzitný profesor, správca Matice slovenskej. Písal literárne kritiky a literárnohistorické diela. Z hľadiska Slovenska sú najdôležitejšie *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy* (1881) a najmä *Dejiny literatury slovenskej* (1890). Jeho práce sú silne ovplyvnené pozitívizmom.

²⁰ **Michal Chrástek** (1825 Nové Mesto nad Váhom – 1900 dnes Žiar nad Hronom). Katolícky kňaz, teológ, profesor kanonického práva a cirkevných dejín, literárny historik. V Banskej Bystrici redigoval časopis *Cyrill a Method* (1856). Redigoval tiež prvý ročník *Letopisu Matice slovenskej*, bol jej prvým tajomníkom. Prispieval životopismi slovenských osobností do časopisov.

Juraj Slota (1819 Rajec – 1882 Leopoldov). Kňaz, pedagóg, publicista, redaktor, mecén, účastník memorandového zhromaždenia, spoluzakladateľ Matice slovenskej (člen výboru) a Spolku svätého Vojtecha (jeho prvý správca).

²¹ **Štefan Moyses** (1797 Veselý – 1869 dnes Žiar nad Hronom). Kňaz, cirkevný hodnostár, diecézny biskup, významný činiteľ slovenského a chorvátskeho národného hnutia, pedagóg, kultúrny pracovník, verejný činiteľ, zakladateľ a prvý predseda Matice slovenskej.

V Bernolákovej škole bol katolicizmus, vedený uhorskou hierarchiou, rozhodujúcim momentom, ale v čase štúrovskej rozluky, keď uhorská hierarchia stála už i proti katolíckemu slovenskému ruchu, nebola slovenčina vecou katolicizmu alebo konfesiónálnej zhody, ale vecou politickej taktiky. Radlinský bol prvým katolíckym spoluzakladateľom slovenčiny, ale niekoľko mesiacov po vydaní *Pokladov [kazateľského rečníctva]*, prvej katolíckej cirkevnej slovenskej knihy, sa razom obrátil. Bol zaiste aj v roku 1850 práve takým dobrým katolíkom, ako v roku 1849 – ale zmenila sa politická situácia a s ňou aj Radlinského názory. Keď potom na jeseň 1859 stávala politika našich otcov pred novú udalosť, bol to zasa Radlinský, čo nazbieral množstvo protestov proti českoslovenčine. Síce v skromnejších rozmeroch, ale podobnými zmenami prešli Palárikove, Lichardove, Kuzmányho stanoviská.

Nakoľko podliehali politickým vplyvom jej traja najmarkantnejšie vynikajúci tvorcovia? Spomedzi nich len u Michala Miloslava Hodžu neprevládala v povahe politický živel. Hodža v politike podliehal i Štúrovi, i Hurbanovi. V prvom rade bol učenec, humanista-filozof a básnik. Ale práve on zrúcal „hurbanovčinu“ a „štúrovčinu“, osnovanú tendenčne protičesky, a postavil namiesto nej, spolu s M. Hattalom, v prudkom boji proti Štúrovi, celú štruktúru dnešnej slovenčiny, ktorá sa hneď po vedeckom spracovaní, prirodzene, zasa len musela tesne primknúť k svojmu koreňu, k tvarom československým. K zemanstvu sa Hodža, spomedzi vrstovníkov takmer jediný, staval zásadne odmietavo. *Der Slowak* a cenzúrou až v 1848 dodatočne prepustené state *Větína* priamo blčia protestom proti zemanstvu a politickému aristokratizmu.

Úplne inak konali Štúr a Hurban (až do samej revolúcie). Oni, mysliac na politickú naliehavosť dňa, hľadali spojiť slovenčinu so zemanstvom, v tých okamihoch ešte jedine možným, hoci nadmieru nestabilným, nositeľom každej politickej osnovy. Na heglovskú predispozíciu u konzervatíva Štúra vplýval takýto politický zreteľ smerodajne. Vôbec, Štúr bol v prvom rade politik. Ak v ňom zápasil niekedy politik s filozofom, politik víťazil. Hurban, orientovaný v mladosti výhradne filozoficky, v mužnom veku sa celkom spolitizoval a z filozofického naladenia mu zostala len bojovnosť proti

„racionalizmu“. Keď potom starý Tisza²² zahrmel: „*Niet slovenského národa!*“ – odvetil Hurban v roku 1876 čisto českým vydaním „*Nitry*“ a okázalou púťou do Prahy²³. Vtedy Hurban celkom vážne chcel vpraviť slovenské oje naspäť do českoslovenčiny, ale už bolo neskoro. Áno, slovenčina, tak ako nám ju predostrel Štúr a potvrdil vývoj uhorských záležitostí v roku 1859, bola „politikum“, a to, povedzme si otvorene, politicum hungaricum.

Po vodcoch našej rozluky sme teda zdedili vlastne dvojce: spisovnú slovenčinu a Štúrov pojem takej samostatnej slovenskej kmeňovej individuality, ktorá s českoslovenčinou nemá mať nijaký organický súvis.

Štúrovo formulovanie slovenskej národnej myšlienky neprijal ani Hodža, ani Hattala, ani Radlinský, ani Kuzmány, a v matičnej dobe ho odmietali F. V. Sasínek²⁴ i M. Chrástek. Najvytrvalejšie ho bránil Dr. Jozef Miloslav Hurban, až do roku 1876; vtedy ho zaprel aj on, v teórii i v praxi. Od roku 1881 sme svedkami veľkého podujatia obnoviť Štúrovu národno-politickú ideu. Na čele literárnej akcie stoja Hurban otec a syn. Lenže, obaja Hurbanovci boli len na podanie nesvojej myšlienky príliš silné osobnosti. V nich reprodukcia podľa-hla vlastnej tvorivej sile. Čo nám oni podali, to nosí pečať ich vlast-

²² **Koloman Tisza** (Kálmán Tisza de Borosjenő) (1830 Geszt, Maďarsko – 1902 Budapešť). Najdlhšie pôsobiaci uhorský predseda vlády (1875 – 1890), zakladateľ Liberálnej strany (1875).

²³ Po zatvorení Matice slovenskej v apríli 1875 odpovedal minister vnútra Koloman Tisza na interpeláciu súvisiacu s ďalším osudom Matice slovenskej v tom zmysle, že slovenský národ v Uhorsku nepozná. V úsilí obrániť Slovákov pred maďarizačným tlakom a pod vplyvom dezilúzie vydal J. M. Hurban VI. ročník svojho almanachu **Nitra (1876)** v češtine, aby tým zvýraznil početnosť „česko-moravsko-sliezsko-slovenského“ národného elementu v porovnaní s maďarským národom. Kľúčový je článok pod názvom *Neni slovenského národu*. Vrátil sa v ňom k téze o jednote československého národa ako súčasť Slovanstva, avšak pri etnickej špecifickosti Slovákov. Niekdajšie prístupenie k spisovnej slovenčine však aj spätne hodnotil kladne. Po česky vydal tiež *Nitru VII* (1877), vo svojej ďalšej tvorbe sa však vrátil k slovenčine. Dňa 17. novembra 1883 sa zúčastnil na slávnosti otvorenia Národného divadla v Prahe.

²⁴ **František Vítězoslav Sasínek** (1830 Skalica – 1914 Graz). Najplodnejší slovenský historik 19. storočia, publicista, katolícky kňaz. Opatrovník zbierok Matice slovenskej, redaktor *Letopisu MS* (1864 – 1875), neskôr jej tajomník. Po zatvorení MS odišiel z Martina do Skalice, kde vydával *Slovenský letopis*. Hlásil sa k Starej škole a k memorandovému programu, bránil samobytnosť slovenského národa, položil základy slovenskej historiografie.

ného, bujnou silou kypiaceho vnútra. Čomu predsa podliehali, to už nebola štúrovská idea, ale nové prostredie s naliehavými požiadavkami súčasnej doby. Vajanský uznal, že vo vedeckej a odbornej spisbe nemôžeme byť partikularistami, ale že nám treba osvojiť si české písomníctvo. Tým chtiac-nechtiac prijal zásadu nášho organického súvisu s českým duchovným životom. Jeho neskorším stanoviskám chýbali vedecké dôvody; určoval ich čisto subjektívny pohľad.

Štúrov pojem našej národnej myšlienky musel stroskotať už i preto, že bol postavený na dvoch nestabilných, dnes už zrútených predpokladoch: najprv na ideálnu Hungáriu, na národnostne lojálny uhorský štát ako na dočasný základ, a potom na úprimný a účinný slavizmus ruskej cárskej ríše. Máme dnes reptať, že nášmu národnému prebudeniu určili naši otcovia tieto cesty? To by nebolo spravodlivé. Meradlá dneška nemožno prikladať na podnety včerajška a predvčerajška. Aj pri svojom zásadnom omyle bol Štúr nielen buditeľ, ale i mysliteľ a politik veľkého formátu.

Samostatná slovenčina, ako výtvor čisto jazykovedný, má nedoceniteľný mravný a kultúrny dosah. Zvláštnosti slovenského jazyka, hoci jestvovali od 13. – 16. storočia, keď nová čeština prehláskami tak zreteľne odbočila od staročeštiny, by samy osebe zakladaniu samostatnej spisovnej reči azda neposkytovali ešte dost odôvodnenia. Ľud by bol českoslovenčine rozumel v štyridsiatych rokoch nie menej, než novej slovenčine. Ale naši spisovatelia neovládali českoslovenčinu tou suverénnou mocou, akou spisovateľ a k tomu ešte buditeľ jazykom vládnuť musí, ak chce dať tomu, čo v ňom žije, plný výraz. Bez nástroja svojskej reči neboli by sme mali Sládkoviča takého, akého nám ho dala slovenčina, ani Bottu, a nimi začínajúc až po Hviezdoslava, Kukučína a Ivana Krasku²⁵ boli by sme zostali ak nie nemí, tak zaiste bez priliehavého slovesného prejavu našej kultúrnej a umeleckej hodnoty. Ostatne, ani pre samu českú kultúru nie je slovenčina bezcenný idióm. Zachovala jej, tvarmi vcelku organickými,

²⁵ **Andrej Braxatoris Sládkovič** (1820 Krupina – 1872 Banská Bystrica-Radvaň). Popredný predstaviteľ slovenského literárneho romantizmu, činiteľ slovenskej evanjelickej patronátnej cirkvi, literárny kritik a recenzent. Jeho najvýznamnejšími dielami sú lyrické básnické skladby *Marína* (1846) a *Detvan* (1853), pomáhal nimi etablovať spisovnú slovenčinu.

prechod zo západu na východ. Prechod i duchovný, i jazykový. Česká kultúra i český jazyk budú potrebovať osvieženie: nájdú ho v návrate k svojej vlastnej podstate, a tá je v rýdzich studniciach na Slovensku.

Jednote a súručenstvu v kultúrnej činnosti nebude dvojaký výraz československého jazyka na škodu. Dovoľujem si vysloviť názor, že ani čeština, ani slovenčina nie sú vo svojej dnešnej forme dovŕšené. Vzájomné vplyvy, tvaroslovné a gramatické z Čiech k nám, skladbové a frazeologické od nás do Prahy, sa stále vlnili sem a tam, hoci sme boli politicky rozhraničení. Dnes budú pôsobiť obojstranne priamo. Slovenčina sa rozvíjala vyše pol storočia ako divý kvet, bez vedeckej kontroly, bez odborného výbrusu. Jazykovedec alebo i len jemnejšie reagujúce oko zbadá v nej mnoho tvaroslovných nezrovnalostí. Tie však pod vplyvom školy zmiznú ako lanský sneh. Prítom jazyk našich vrchov a údolí má veľkolepú skladbu i oslňujúcu ohybnosť a priliehavosť výrazu. To je rýdzo svojský a írečitý, a preto neodcudziteľný poklad. Čeština, tvaroslovne vypracovaná tak, že sa jej máločo vyrovná, podliehala vo vetnej skladbe a frazeológii silnému susedovi, potom zasa v zhone o emancipáciu a očistu trpela voľným brusom. Jedno s druhým to znamená, že sa tieto dve formy niekdajšej českoslovenčiny chtiac-nechtiac budú dopĺňať. Beztak svet prechádza do obdobia veľkých integrácií.

Praha, v novembri 1919

M. H.

Ján Botto (1829 Vyšný Skálnik – 1881 Banská Bystrica). Predstaviteľ slovenského literárneho romantizmu. Je autorom známej básnickej skladby *Smrť Jánošíkova* (1862).

Pavol Országh Hviezdoslav (1849 Vyšný Kubín – 1921 Dolný Kubín). Básnik, spisovateľ, prekladateľ, spolupredseda Matice slovenskej. Autor lyrických cyklov *Sonety*, *Prechádzky jarom*, *Prechádzky letom*, diel *Hájnikova žena*, *Ežo Vlkolinský*, *Gábor Vlkolinský* a i.

Martin Kukučín (1860 Jasenová – 1928 Pakrac, Chorvátsko). Spisovateľ, významný predstaviteľ literárneho realizmu, zakladateľ modernej slovenskej prózy; jeho dielo presiahlo rámec národnej literatúry (*Veľkou lyžicou*, *Rysavá jalovica*, *Neprebudný*, *Dies irae*, *Dom v stráni*, *Mať volá*).

Ivan Krasko (vl. menom Ján Botto, 1876 Lukovišťa – 1958 Bratislava). Vedúca osobnosť slovenskej básnickej moderny, prekladateľ, prozaik. Autor básnických zbierok *Nox et solitudo* (1909), *Verše*, ako aj historického cyklu básní *História*, *Pribina*, *Svätopluk*.

DIEL PRVÝ

SPISOVNÝ JAZYK NA SLOVENSKU DO ROKU 1842

I. ČESKOSLOVENČINA

Ako sa stala českoslovenčina spisovným jazykom u nás: vonkajšími či vnútornými príčinami? – České prílivy na Slovensko v 11., 12., 13. a 14. storočí – Českí osadníci – Boli slovenčina a čeština v predhusitskej dobe rôznymi jazykovými jednotkami? – Zvukoslovné odchýlky novej češtiny od 13. do 16. storočia – „Slovenčina – staršia sestra staročeštiny“ – Osobitný vývin jazyka v Česku – Príčiny jeho vyniknutia v spisovnej reči medzi československými nárečiami – Naše písomné pamiatky z roku 1346 a 1376 – Českoslovenčina u nás ako domáci jazyk – Uznatie „národa českého, čiže slovenského“ v uhorskom zákonníku: Tripartitum a 13. článok z roku 1608

Ako sa udomácnil na Slovensku československý spisovný jazyk?

Cambelove výklady, konkrétne v *Príspevkoch*, v *Pravopise* atď., vzbudzujú dojem, akoby sa českoslovenčina bola k nám dobýjala, nesená prúdmi českých vojsk a prisťahovalcov od konca 11. storočia síce postupne a s občasnými prestávkami, ale vcelku predsa neustále, až kým v 15. storočí nezaujala primerané miesto.

Vonkajšie osudy nášho jazyka, od rozkladu Veľkomoravskej ríše²⁶ až do konca stredoveku, poskytujú pre takúto domnienku

²⁶ Ústrednú moc Veľkej Moravy (833 – začiatok 10. storočia) – prvého väčšieho slovenského štátu vôbec, centrálné sa rozprestierajúceho na území dnešného Slovenska a Moravy – zničili útoky kočovných starých Maďarov po troch bitkách pri Bratislave okolo roku 907.

zdanlivo priaznivé opory. České prisťahovalecké prílivy k nám pritekali vskutku zhustene. Sám Cambel poukazuje na českých účastníkov v nemeckých križiackych vojoch na rozhraní 11. a 12. storočia. Potom sa ocitli za česko-moravského kniežaťa Svätopluka v roku 1108²⁷ všetky tri západoslovenské stolice dočasne pod jeho vládou. Česi a Moravia k nám prichádzali aj za Gejzu II.²⁸, v zmesi s nemeckými osadníckymi skupinami a hneď nato po tatárskom plienení²⁹. Taktiež ešte od 13. storočia k nám prichádzali ojedinelé voje. Za vlády Otakara [II.].³⁰ vytlačali Nemci, pozývaní do Čiech, české rodiny smerom na východ, do ich krajov. Potom, do roku 1304, vládol v Uhorsku Václav [III.], syn českého kráľa.³¹ Ani

²⁷ **Svätopluk**, starší syn Ota I. Olomouckého a Eufemie Uhorskej, sa mal podľa starešinovskej postupnosti stať po smrti Vratislava II. v roku 1092 českým kniežatom. Predbehli ho však Břetislav II. a následne Bořivoj II. Post získal až v roku 1107. Zaviazal sa bojovať s rímskym kráľom proti uhorskému panovníkovi. V jeseni 1108 prepadol Slovensko, vo februári 1109 plienil v okolí Nitry jeho mladší brat, moravský knieža Oto. V roku 1109 Svätopluka prebodli.

²⁸ **Gejza II.** z rodu Arpádovcov (1130 – 1162). Syn uhorského kráľa Bela II. a Heleny, dcéry srbského veľžupana Uroša. Uhorský kráľ v rokoch 1141 – 1162.

²⁹ Počiatky **nemeckého osídlenia** Slovenska siahajú do 12. storočia, významnú mieru nadobudla imigrácia však až po mongolskom vpáde do Uhorska v rokoch 1241 – 1242. Mongolský (tatársky) vpád súvisel s rozširovaním Mongolskej ríše smerom na západ. Rozhodujúca porážka uhorského vojska sa udiala pod vedením Batuchána 11. apríla 1241 za vlády Bela IV. neďaleko Mohi pri rieke Slaná. Oblasť juhozápadného Slovenska plienili mongolské hordy, vypálili množstvo dedín, zabíjali, ničili úrodu. Plienenie zapríčinilo vyľudnenie niektorých oblastí, hladomor, lúpežníctvo. Veľkorysá kolonizačná politika mala odstrániť tieto dôsledky. Ďalšia vlna nemeckej migrácie prišla s protireformáciou.

³⁰ **Přemysl Otakar II.** (okolo 1233 – 1278 Dürnkrut, Moravské pole v Rakúsku). Druhorodený syn kráľa Václava I. a Kunhuty Štaufskej. Moravský markgróf, rakúsky, štajerský, korutánsky a kranský vojvoda, od roku 1253 český kráľ (korunovaný v roku 1261). Svoje postavenie opieral najmä o novozakladané mestá, do ktorých pozýval nemeckých kolonistov. Šľachta v českých i rakúskych krajinách ťažko niesla obmedzovanie svojich výsad a presadzovanie západného práva.

³¹ **Václav III.** (1289 Praha – 1306 Olomouc). Syn českého kráľa z rodu Přemyslovcov Václava II. Uhorský kráľ známy ako Ladislav V. (1301 – 1305), protikráľ Karola Róberta. Post získal v roku 1301 na pozvanie domácej šľachty. V roku 1304 odtiahol aj s korunovačnými klenotmi z Uhorska, keď ho oligarchovia prestali podporovať. Po smrti otca sa stal 7. českým kráľom (1305 – 1306). V roku 1305 preniesol nástupnícke práva na bavorského vojvodu Ota III. Bol zavraždený, čím vymrela dynastia Přemyslovcov.

Václav II. (1271 – 1305, Staré Město). Syn Přemysla Otakara II, šiesty český kráľ z dynastie Přemyslovcov v rokoch 1278 – 1305 (vlády sa ujal v roku 1283, korunovaný bol v roku 1297) a poľský kráľ (korunovaný v roku 1300). V roku 1300 sa ovdovený Václav oženil s mladočkou veľkopoľskou princeznou Eliškou (Richenzou), čím spojil obe krajiny personálnou úniou.

táto doba nemohla u nás zostať bez účinku na rozvoj češtiny. Vtedy sme my i s Čechmi boli vystavení nemeckému prílivu a odlivu, ktorý celkom pohltil západno-severných Slovanov a hrozil Čechom i Poliakom upadnutím do vazalstva. Takéto vlnobitie nás muselo zmietäť a nedarilo sa nám konsolidovať ani politicky, ani národne.

V 14. storočí zasa napomáhali naše vzájomné styky s Čechmi nevyriešené dynastické otázky na uhorskom tróne. Oligarchom sa popustili uzdy i na Slovensku.³² Vo vojsku Matúša [Čáka] Trenčianskeho sa stále stýkali a premiešavali domorodí Slováci s českými vojakmi. Tento styk si všíma Cambel a má pravdu tým viac, že vyslovuje len polovicu skutočnosti. U Matúša Čáka Trenčianskeho boli totiž nielen československé vojská, ale i výbojné zámery. Neuspokojil sa odbojom proti Karolovi Róbertovi³³. Podľa príkladu iných oligarchov-súčasníkov usiloval sa rozšíriť svoje panstvo bez ohľadu na nastávajúce mocenské pomery. Nemožno mu vonkoncom pripisovať pohnútky národno-politické, ale nemožno ignorovať ani skutočnosť, že k výboju na Moravu okrem zemepisných výhod lákala i jazyková príbuznosť tamojšieho obyvateľstva. Potom, od roku 1348, bola strediskom osvety na široko-ďaleko pražská univerzita, popri bolonskej a parížskej³⁴ jediná vysoká

³² V roku 1301 vymrela kráľom Ondrejom III. v Uhorsku dynastia Arpádovcov. O uhorský trón začali bojovať neapolskí Anjuovci (Karol Róber), Přemyslovci (Václav III.), neskôr Wittelsbachovci (bavorský vojvoda Oto III.). Karola Róberta s podporou kardinála Gentilisa zvolila šľachta na tento post opätovne v roku 1308, čím sa dynastické spory skončili.

V období bojov o trón vzrástla moc **oligarchov**, ktorí striedavou podporou uchádzajúcov o trón sledovali svoje vlastné záujmy. Vznikli tak územia, na ktorých títo veľmoži takmer neobmedzene vládli. Na území dnešného Slovenska to boli najmä Matúš Čák Trenčiansky (asi 1252 – 1321), ktorému predtým udelil Václav III. Trenčiansku, Nitriansku a Komárňanskú stolicu pri hodnosti župana, a Omodejovci vedení palatínom Omodejom Abom, ktorí ovládali severovýchod Uhorska.

³³ **Karol I. Róbert** z rodu Anjouovcov (1288 Neapol, Taliansko – Vyšehrad, Maďarsko). Uhorský kráľ v rokoch 1301/1307/1308 – 1342. Korunovaný v máji 1301, júni 1309 a pravou korunou v auguste 1310 v Stoličnom Belehrade. Na začiatku svojej vlády sa musel vyrovnávať s oligarchiou. V roku 1312 porazil odbojných veľmožov, ktorým pomáhal Matúš Čák, v bitke pri Rozhanovciach. Po smrti Matúša Čáka v roku 1321 zjednotil celé uhorské kráľovstvo.

³⁴ Za najstaršie univerzity dnešného typu v Európe sa považujú univerzity v Bologni (1088/1119, len právnická fakulta) a Paríži (1150, len teologicko-filozofická fakulta), ďalšie boli v Oxforde a Cambridge. Salerno malo ešte predtým „lekársku vysokú školu“ (od zhruba 1057).

škola vo vtedajšej Európe. Dost' na tom, vzájomné uhorské – hlavne hornouhorské – a české styky nezostali bez stopy ani v súkromnom živote, ani v obchode, ani v diplomatických listinách. Diplomatický život z čias kráľa Žigmunda³⁵ poskytuje v jazykových pamiatkach živé dôkazy o tom, že čeština bola v severnom Uhorsku úradným jazykom už od 14. storočia. Husitské vpády a Jiskrova hornouhorská vláda³⁶ od roku 1440 rozšírili jej rámce a potvrdili jej platnosť.

Jozef Škultěty³⁷ nepripisuje prienik češtiny husitom, ale popri vplyvu pražskej univerzity nadovšetko mocenskému postaveniu Prahy od Poděbradových čias³⁸, a podotýka, že čeština vtedy začínala byť diplomatickým jazykom všetkých západných Slovanov.^{1*} Toto je zrejme najvyššie ocenenie vplyvu českého jazyka

Karlova univerzita v Prahe je najstaršia univerzita v strednej Európe. Dňa 7. apríla 1348 udelil český kráľ a nemecký cisár Karol IV. (Luxemburský) univerzite imunitu pred zásahmi svetskej moci. Založená bola však zrejme už rozhodnutím cirkvi, bulou Klementa VI. z roku 1347. Karol IV. ju potvrdil ešte v januári 1349.

³⁵ **Žigmund Luxemburský** (1368 Norimberg alebo Praha – 1437 Znojmo). Syn Karola IV., uhorský kráľ (od marca 1387), český kráľ (korunovaný v júli 1420, vládol v rokoch 1436 – 1437), rímsky kráľ a od roku 1433 rímsky cisár. Významný politik vrcholného stredoveku. V Čechách bol neoblíbený pre upálenie Jána Husa (dostal prezývku „liška ryšavá“). Husitská revolúcia v Čechách mu bránila prevziať vládu v Českom kráľovstve celých 16 rokov. V šľachtickej tradícii sa považuje za falošného a vierolomného panovníka.

³⁶ **Husitstvo** bolo radikálne reformné hnutie žiadajúce ďalekosiahlu reformu cirkvi, inšpirované učením teológa, majstra Jána Husa (asi 1371 Husinec – 1415 Kostnica, upálený). Po prvej pražskej defenestrácii a smrti českého kráľa Václava IV. vypukla husitská revolúcia (1419 – 1436). Vojenské vpády sa negatívne dotkli aj územia Slovenska (1428 – 1435).

Ján Jiskra (z Brandýsa) (1400 – asi 1469). Český vojvodca a stratég. S päťtisícovým žoldnierskym vojskom skladajúcim sa prevažne z bývalých husitov bojoval na Slovensku o uhorský trón v prospech Habsburgovcov, od roku 1442 bol hlavným kapitánom vojska kráľa Ladislava Pohrobka. Po porážke v bitke pri Varne (1444), po ktorej bol kráľ nezvestný, sa Jiskra stal jedným zo siedmich kapitánov spravujúcich Uhorsko. Jeho územie sa rozprestieralo na dnešnom Slovensku s hlavným sídlom na Zvolenskom hrade a v Košiciach.

³⁷ **Jozef Škultěty** (1853 Potok – 1948 Martin). Literárny vedec, lingvista, historik, dlhoročný správca Matice slovenskej a predseda jej jazykovedného odboru. Jedna z vedúcich osobností slovenského národného hnutia, s veľkým vplyvom na politický, kultúrny a literárny život na Slovensku. Autor práce *Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života*, kde načrtnol slovenské dejiny od začiatku národného obrodzenia po prvú svetovú vojnu. Za národnú a politickú činnosť niekoľkokrát odsúdený a väznený.

³⁸ **Juraj Podebradský** (Jiří z Kunštátu a Poděbrad) (1420 Poděbrady – 1471 Praha). Český kráľ (1458 – 1471), ktorý ako jediný nepochádzal z panovníckej dynastie. Za kráľa ho zvolila šľachta. Po jeho smrti vládli v Čechách už iba králi z cudzích dynastií.

v predhusitskej dobe. Nemožno zabúdať, že poľština má prvé písomné pamiatky až z 13. storočia a poľské písomníctvo vo svojom súhrne je ešte o jedno storočie mladšie. Do tých čias vládla u Poliakov okrem latinčiny čeština, nielen duchovne, ale v politických výkonoch po isté hranice aj jazykovo.

[Lubor] Niederle³⁹ má o začiatkoch češtiny na Slovensku iný úsudok. Podľa neho spočiatku bolo českých osadníkov málo, od Jiskrových čias viac, ale nikdy nie toľko, že by boli mohli „prekonať a počeštiť“ slovenský živel. Slovenský ľud bol podľa neho „pred 500 rokmi taký istý ako dnes, len stupeň vplyvu bol o niečo nižší.“^{2*}

V Cambelových výkladoch vystupuje teda čeština 13. a 14. storočia popri súčasnej slovenčine ako živel nielen politicky cudzí, ale i jazykovo rôznorodý. Už aj jeho otázka, „*ako písali Slováci pred dobou jazyka československého?*“, je osnovaná priamo peremptoricky [neodvolateľne] v tom zmysle, akoby vniknutím českého spisovného jazyka podľahla na Slovensku nejaká ustálená, popri češtine samobytná jazyková jednotka. A v tomto ponímaní spočíva práve jadro celej otázky.

Už i naši starí jazykovedci uvažovali o veci podstatne inak. Nielen Josef Dobrovský⁴⁰, ale aj Bohuslav Tablic⁴¹ a predovšetkým teoretici samostatnej slovenčiny, Michal M. Hodža a Martin Hattala, pokladali staročeštinu len za novší výraz slovenčiny. Slovenčina bola podľa Hodžu „staršia sestra“, podľa Hattalu „skoro číročistá staročeština“; keď si teda Cambel alebo Škultéty^{3*} kladú otázku, ako písali Slováci pred prijatím českoslovenčiny, treba predovšetkým porovnať slovenčinu s predhusitskou staročeštinou.

³⁹ **Lubor Niederle** (1865 Klatovy – 1944 Praha). Český slavista, antropológ, etnológ, historik a archeológ považovaný za zakladateľa modernej archeológie v Česku.

⁴⁰ **Josef Dobrovský** (1753 Ďarmoty, Maďarsko – 1829 Brno). Kňaz, český filológ, historik a zakladateľ slavistiky v Čechách. Považuje sa za vzor kriticky dôsledného, racionalistického osvietenského vedca.

⁴¹ **Bohuslav Tablic** (1769 České Brezovo – 1832 dnešné Hontianske Moravce). Evanjelický kňaz, slovenský básnik osvietenského klasicizmu, prekladateľ a literárny historik. V roku 1810 počas pôsobenia v Kostolných Moravciach založil Učenú spoločnosť banského okolia, ktorá sa označovala ako slovenská literárna a vedecká spoločnosť. Vydal dva zväzky antológie *Slovenští veršovci* (1805 – 1809) a štyri zväzky svojich *Poézii* (1806 – 1812).

Podstatné rôznosti medzi češtinou a slovenčinou sa dnes javia podľa výkladov Florinského⁴² a Cambela, okrem odtienkov vo vnútornej skladbe [syntaxi], vo zvukosloví a pri skloňovaní, najmä v slovesnej koncovke prvej osoby. Treba však podotknúť, že nielen skladba, ale ani zvukoslovné odchýlky nemôžu byť dostatočným základom na vznik nových jazykových jednotiek, lebo kostrou jazyka je tvaroslovie. Pri tom všetkom prijmime i tieto námietky za predmet úvahy.

Najdôležitejšie prehlásky, oddeľujúce dodnes češtinu od slovenčiny – aj podľa Florinského, – sú tieto:

1. *a* sa v češtine v susedstve mäkkých spoluhlások mení na *e* (duša, duše),
2. *u* na *i* (ľud, lid),
3. staroslovanské *e* sa mení v slovenčine na *ia*, *ä* (ako v ruštine), v češtine však na *ě* (pět, pěť),
4. staroslovanské polohlásky sa čiastočne menia inak než v češtine: nie na *e*, ale podobne ako v ruštine na *o* (lož, lež),
5. *ie* sa v češtine mení na *í*, u nás na *ie* (viera, víra),
6. staroslovanské *jať* znie dnes u nás ako *ä*, v češtine ako *e* (mäd, med),
7. *e* u nás vždy zmäkčuje, v češtine nie (ňesú, nesou).

K týmto prehláskovým rozdielom patrí ešte aj *ó*, ktoré my vyslovujeme ako *ô*, ale v češtine znie dnes ako *ů*.

Spomedzi ostatných zvukoslovných rozdielov uvádza Florinský zvučné *r* a *l*, potom *ř*, zmenu hrtanových zvukov pred mäkkými samohláskami na *c*, *z* atď.: *ruka*, *ruce*, ale Slováč zostáva pri „ruke“. Konečne rozdiel medzi slovenským „nesiem“ a českým „nesu“.

Na prvý pohľad vidieť, že mnohé z prehláskových rozdielov u nás mizne. I naše nárečia majú namiesto „v ruke“ „v ruce“, aj u nás sa hovorí už nielen mäd, ale i med, nielen „päť“, ale i „peť“. Iné odchýlky (mäkké *e* atď.) sa nachádzajú zasa početne i v jednotlivých českých nárečiach, hlavne v dudlebskom.

⁴² **Timofej Dmitrijevič Florinský** (1854 Petrohrad – 1919). Ruský slavista, univerzitný profesor, významný filológ, historik a právnik.

Najpodstatnejší by bol rozdiel medzi hláskami, ktoré nastúpili namiesto staroslovanských polohlások. Keby sa tento rozdiel týkal všetkých slovenských nárečí, bol by to celkom určitý všeobecne slovenský príznak, deliaci nás od češtiny a približujúci nás k južnej slovančine a k ruštine. Avšak všetky slovenské nárečia nemajú „lož“, ale mnohé majú „lež“. Takisto môžeme povedať, že táto čiastočná odchýlka, spolu s našim „ä“, tvorí prechod od západnej češtiny k ruštine a (v prvom prípade) i k južnej slovančine. Takéto prechodné odchýlky, spájajúce jeden slovanský jazyk s druhým, sa zachovali aj v iných jazykoch. Slovinci majú napríklad svoje východné nárečie, kde taktiež staroslovanská polohláska – za istých podmienok – znie dnes ako „e“, tvoriac takto prechod k západným Slovanom, ale inak sa tá istá polohláska mení v slovínčine na „a“.

Tieto zmeny sa týkajú už stavu jazyka v 19. storočí, keď sú odchýlky celkom iste jasnejšie, než boli pred 400 – 700 rokmi. Teraz si však uvedomme, že práve tie najnápadnejšie zvukoslovné odchýlky vznikli práve v čase od 12. do 16. storočia.

Tu máme predovšetkým ř.

Prvý raz sa ř objavilo v Kosmasovej kronike v odpise z roku 1237⁴³ podľa dnešného skladaného pravopisu (Orsechov). Vtedy asi začínalo znieť v češtine staré mäkké *rj* ako *rš* (pred *i*, *e*; *ie*, *ia*), podobne v lužickej srbčine a poľštine, ale smerom na východ a Moravu sa palatalizácia [mäkčenie hlások] stratila a zostalo *r*. Čiže do 13. storočia ř nemali ani Česi.

České *e* namiesto nášho *a* (duša, duše) nastupuje až s 13. storočím. V 12. storočí aj Česi hovorili duša, a to sa čiastočne udržalo až do konca 14. storočia.

Ani víra nebolo po staročesky, ale *viera*. Ešte aj Chelčického dielo z roku 1443 sa nazýva *Síť viery*.⁴⁴ Začínalo sa síce používať

⁴³ **Kosmasova kronika česká** (Chronica Boemorum). Najstaršia kronika týkajúca sa dejín Čechov, stojí na začiatku českej historiografie. Pôvodný text napísal po latinsky Kosmas, dekan pražskej svätovitskej kapituly (zhruba v rokoch 1119 až 1125). Kronika sa stala známou onedlho po svojom vzniku a často ju odpisovali.

⁴⁴ **Peter Chelčický** (asi 1390 Chelčice – asi 1460). Český spisovateľ, prekladateľ a radikálny náboženský mysliteľ. V traktáte *Síť viery pravej* predstavuje svoju ideálnu cirkev; sieť symbolizuje náboženstvá a cirkev, trhajú ju králi a pápež. Má pritom chrániť veriacich.

„ř“ namiesto „ie“ koncom 13. storočia, ale všeobecne sa ujalo až v 15. a 16. storočí. Ešte skôr, v 11. storočí, sa hovorilo „celeňja“ namiesto „celenie“, teda bez prehlásky, ako u nás v najzachovalejších stredoslovenských nárečiach.

Aj terajšie české *ů* bolo „o“, prípadne *uo*, ale až medzi 14. a 16. storočím sa ujíma „spůsob“; predtým sa hovorilo „spuosob“.

Takisto „u“ namiesto dnešného „i“ sa používalo v češtine až do konca 14. storočia; dovtedy sa v Čechách hovorilo „lud“ a až neskôr „lid“. A nielen „lud“, „spuosob“, „králov“, „kurencom“, „viera“, „duša“, „orech“ bolo po staročesky, ale i „daj“ namiesto „dej“ (od 14. do 17. storočia). Ešte aj v kvantitách samohlások pri skloňovaní nastával rozdiel až s príchodom 16. storočia, dovtedy sa skloňovalo: kniha, knihy, to jest tak, ako po slovensky; terajšie „kníhy“ je teda novšie. Za osobitosť slovenčiny sa pokladá nedostatok dlhého „é“, no nielen u nás, ale ani v Čechách sa až do 14. storočia nepoužívalo dlhé „é“; nehovorilo sa „dobrého“, ale „dobrieho“ – ako u nás na strednom Slovensku.

Keď sa Cambel usiloval podporiť domnienku, že slovenčina poukazuje skôr na príbuzenské zväzky s južnou než s českou slovančinou, zrejme už aj on mal pocit, že prehlásky jeho cieľu nevyhovujú. Postavil teda svoju teóriu popri „ř“ na slovesnej koncovke. Spomedzi všetkých slovanských jazykov má totiž slovesnú koncovku „m“ v prvej osobe len juhoslovančina a okrem nej ešte slovenčina („nesiem“). Ale ani tento dôvod neobstál pred novými výsledkami bádania v tejto oblasti. V juhoslovanských jazykoch sa totiž táto koncovka začínala až od konca 13. a hlavne v 14. storočí a natrvalo sa udomácnila až v 17. storočí. V 13. storočí sme však my už dávno boli od Juhoslovánov oddelení tak nepreklenuteľne, že podobné vzájomné vplyvy neboli možné. Odkiaľ teda máme to „m“? Máme ho zo staročestiny. Styk medzi severnými slovinskými výbežkami a južno-moravskými a českými výbežkami nebol vtedy ešte taký prerušený ako dnes. Možno je to, že koncovka „m“ je v Česku skutočne domorodá. Vznikla pri slovesách bezpríznačných („dám“, „jsem“) a potom sa analogicky objavila pri slovesách iných tried, v Česku obmedzenejšie, na Morave už pravidelnejšie, a u nás zovšeobecnela.

Čo teda vlastne delilo češtinu 12. – 16. storočia od našej slovenčiny?

Bez týchto dnešných odchýlok musela byť príbuznosť oboch nárečí v 12. – 14. storočí taká blízka, že Slovák iste nemal príčiny považovať jazyk prichádzajúcich Čechov za cudziu reč, zaiste ani nepozoroval rozdiel medzi svojou a českou rečou. Ak vôbec videl nejaký rozdiel, musel češtinu považovať iste len za zvláštnu, a to prepracovanejšiu, viac-menej už vytríbenú a urovnanú, a preto prirodzene vývodiacu podobu svojho vlastného jazyka.

Zaiste sa neskorší Husov jazyk od ľudového odlišoval, no líšil sa nielen na Slovensku, ale i v českých oblastiach. I tam existovali rôzne československé kmene: Dudlebovia, Sedličania, Hbanovia, Lemnizovia, Pšovania, západná časť Chorvátov (na dnešnom sliezsko-severomoravsko-východočeskom území). Všetky tieto kmene žili do 10. a 11. storočia okolo českého stredu takpovediac samobytným kmeňovým a čiastočne i politickým životom. Zlínčania dlho súperili so strednými Čechmi aj o vedúce postavenie. Nárečia týchto kmeňov – konkrétne dudlebské nárečie – vykazuje v ľudovej reči ešte i dnes jasné odchýlky od strednej češtiny, a to odchýlky takej povahy, že v istých bodoch zvukoslovía a zvratoch syntaxe viac priliehajú k niektorým našim slovenským nárečiam, než k dnešnej spisovnej češtine.

Súvis zemepisný a politický a príťažlivosť križovatky ciest v Prahe zblížili a časom takmer zjednotili češtinu do jednotného jazykového celku. Už na odľahlejšej Morave sa takéto vplyvy nemohli tak prenikavo uplatniť, tým menej na ešte vzdialenejšom Slovensku. U nás pôsobili proti organickému splynutiu nielen zemepisné vzdialenosti, ale aj politické rozbroje. Po rozpade Veľkej Moravy sa prerušili dovtedajšie zväzky politickej príslušnosti. V priebehu druhej polovice 10. storočia sme síce čiastočne patrili k Česku, ale už na začiatku druhého tisícročia obsadilo Slovensko poľské knieža Boleslav [I. Chrabrý]⁴⁵ až po Dunaj. Západnému Slovensku potom vládol prie-

⁴⁵ **Boleslav I. Chrabrý** (966/967 – 1025). Poľské knieža a prvý poľský kráľ. Dočasný vládca Čiech. Ovládol Moravu a časť Slovenska, vypudil odtiaľ Přemyslovcov. Slovenské územie na juh od Karpát stratil v roku 1018 podpisom mieru s kráľom Štefanom I., čím sa toto územie postupne dostalo pod vládu Arpádovcov.

bežne do roku 1027 český Břetislav [I.]⁴⁶. Zatiaľ slovenskí oligarchovia žili pod uhorskou nadvládou. Že takéto politické otrasy nezdolali jednotnosť jazyka u nás a za Moravou ani do 13. storočia, to by práve potvrdzovalo takú domnienku, že české, moravské a slovenské kmene sa rôznili síce navzájom miestnymi nárečiami, ale základná výstavba jazyka bola jednotná.

Ako dovtedy Slováci písali? Zaiste sme vtedy nemali ustálený spisovný jazyk, tak ako ho nemali až do Husa ani Česi, ani Moravia a do Luthera ani Nemci⁴⁷. Písaný jazyk musel byť teda jednoducho nárečím dotyčného pisateľa – tak u nás, ako i v Čechách a na Morave. Ako sa potom utvárali podmienky na vznik spisovného jazyka práve v Česku? Tam existoval samobytný politický život. Praha bola nielen zemepisným a obchodným centrom, ale aj osvetovým a politickým sídlom. Lesk svätováclavskej koruny osvecoval nielen Krakov, ale aj Budín. Václav II. [III.]⁴⁸ spájal v prvých rokoch 14. storočia Česko, Poľsko a Uhorsko personálnou úniou. Bola by chyba pripisovať mu národné zámery, ale jeho kráľovský dvor napriek tomu šíril vedno s kráľovskou mocou i český jazyk, ktorý vtedy, ako sme videli, mohol znamenať pre Slovákov len dokonalejšiu formu vlastného jazyka. Hneď za tým nasledovala doba Matúša Čáka Trenčianskeho. Pod Václavom si slovenskí páni navykli na kráľa svojej krvi. Keď potom na uhorský trón zasadli panovníci cudzieho rodu, keď sa proti nim začali búriť i maďarskí oligarchovia, ako sa mohol na „cudzieho“ Karola Róberta pozeráť Matúš – „pán Váhu a Tatier“? Potom i v jeho vojenských ťaženíach a v jeho výbojných pokusoch na Morave pôsobil iste aj záujem o svojský jazyk a obyčaje, akokoľvek nemala jeho politika nijako výslovne národný duch.

V takýchto okolnostiach niet pražiadnej rozumnej príčiny

⁴⁶ **Břetislav I.** („Český Achilles“) (1002/1005 – 1055 Chrudim). České knieža z dynastie Přemyslovcov, od roku 1019 správca Moravy, v Čechách vládol v rokoch 1034 – 1055.

⁴⁷ Do reformátorského vystúpenia Martina Luthera, ktorý okrem iného presadzoval preklad cirkevných textov do domácich jazykov.

⁴⁸ M. Hodža tu zmiešal dvoch panovníkov – Václava II., dlhoročného českého a neskôr aj poľského kráľa, a jeho syna Václava III. ako krátko pôsobiaceho kráľa troch spomínaných krajín (pozri aj poznámku 31).

pochybovať o tom, že udomácnené formy súrodného českého jazyka pokladal Slováka za písomné formy svojej vlastnej reči. Keď písal, mimovoľne zachovával zvukoslovné osobitosti svojho nárečia, tak ako zachovával svoje i pisateľ z južných Čiech alebo z Moravy, ale spoločný písomný tvar jazyka sám osebe sa mu núkal rovnako ako pisateľovi z juhočeských alebo moravských nárečí.

Nemáme z týchto čias písomné pamiatky? Máme. Nielen pamiatky českého pôvodu, tých je celý rad, ale aj písomnosti slovenského pôvodu. I Cambel pripomína⁴⁹ *Sequentionarius seu prosarum expositio*, nachádzajúci sa v pražskej kapitulskej knižnici. Tento spis obsahuje glosy [glosované cirkevné spevy] Václava Bzeneckého, písané v holičskom nárečí v roku 1385. Nárečie je slovenské, písomný tvar český. U pisateľa z Holiča, vzdialeného od strednej slovenčiny, sa však môže predpokladať, že mu české tvary museli priliehať na vlastné nárečie bez toho, že by si bol vedomý aj toho najmenšieho rozdielu medzi češtinou a slovenčinou. Ale máme pamiatku i z Turca, ktorá však nemôže slúžiť ako bezpodmienečne spoľahlivý podklad, lebo sa udržala len v prepise. A práve úvod k tomuto prepisu je zaujímavý. Prepis zrejme pochádza, súdiac podľa pravopisu, asi zo 17. alebo možno aj 18. storočia, a predsa prepisovateľ píše takto: „*Pária... z originalskeho Listu prepjsana a tuto na pamatku poznamenana Anno 1346 d. 23. Jan.*“⁵⁰ Keby bol turčiansky (pravniansky) prepisovateľ v „originalskom Liste“ našiel značné rečové odchýlky od svojej súčasnej reči, sotva by bol označil svoju kópiu tak bez poznámky a bez výhrady ako „prepjsanú“.

Čennejšia bude pre jazykovedca privilegiálna listina kráľa Ľudovíta⁴⁹ *Kastilzkemu nassemu de Ugroc* z roku 1376. Prepis tejto listiny je zachovaný a všeobecne prístupný^{6*}, ale zachovala sa i pôvodná verzia. Uverejnil ju ešte Sasinek v *Letopise*⁵⁰ podľa ori-

⁴⁹ **Ľudovít I.** (Ľudovít Veľký z Anjou) (1326 Vyšehrad, Maďarsko – 1382 Trnava). Syn Karola Róberta, od roku 1342 uhorský a od roku 1370 poľský kráľ. Za jeho vlády dosiahlo uhorské kráľovstvo postavenie európskej veľmoci a prežívalo rozkvet. Proti magnátom sa opieral o nižšiu šľachtu a mestá, ktorým poskytoval početné privilégiá. Významným dokumentom v histórii slovenského národa je jeho *Privilegium pre žilinských Slovákov* z mája 1381.

⁵⁰ **Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu** (Skalica 1876 – 1882). Jeho redaktorom bol F. V. Sasinek.

ginálu, písaného zlatým písmom a zachovaného v archíve mestčka Bánovce.^{7*} Obe tieto listiny sa pridržajú stredoslovenských zvukoslovných zvláštností, inak dôsledne vykazujú zvláštny československý tvar. Prepisovateľ, asi z 18. storočia, zmenil osnovu len zvukoslovne v koncovkách na piatich miestach. (V pôvodine stojí ešte „užitkov“, prepisovateľ má už „užitkuv“, inde zasa naopak, prepisovateľ poslovenčuje: namiesto pôvodného v „príkazech“ píše v „príkazoch“ atď.).

Českoslovenčina bola teda jazykom našej písomnosti od najstarších dôb cez celý stredovek až po nové časy. Nebola cudzím živlom, ale domácim, nie inak ani pre ostatné mimočeské slovanské kmene na západe, na Morave, a na východe a juhu Čiech. Českí prisťahovalci a husiti ju nedoniesli k nám, lebo ona v podstate bola u nás odjakživa, ale jej len dodali váhu vo verejnom živote, najmä za panovania uhorských kráľov z českého rodu. V nasledujúcich storočiach vyrástli jej zo slovenského koreňa takí pestovatelia, ako Žilinčania Joachim Pistorius a Ondrej Túrsky⁵¹, Bystričan Nikodém Sartorius⁵², potom slávny spolupracovník jazykového fundamentu českoslovenčiny, Kralickej Biblie⁵³, Turčan Pavel Jesenský⁵⁴, a predtým ešte jeho rodák Ján, rektor pražskej univerzity,⁵⁵ a napokon zakladateľ prvej

⁵¹ **Andrej Túrsky** (1555 Žilina – 1625 Poniky). Evanjelický farár, autor latinského denníka, ktorý obsahuje cenné údaje o významných osobnostiach svojej doby.

⁵² **Nikodém Sartorius** (1556 Banská Bystrica – 1595 Zvolen). Evanjelický kňaz, náboženský spisovateľ, prekladateľ.

⁵³ **Kralická biblia** – česká tlačená Biblia, ktorú z pôvodných biblických jazykov (hebrejčiny, aramejčiny a gréčtiny) preložili prekladatelia a teológovia Jednoty bratskej. Iniciátorom prekladu bol jej biskup Jan Blahoslav, ktorý preložil Nový zákon. Svoj názov dostala podľa miesta vytlačenia, ktorým boli juhomoravské Kralice. Je to prvý český preklad Biblie z pôvodných jazykov. Vyšla vo viacerých dieloch v rokoch 1579 – 1894. Starý zákon preložili Mikuláš Albrecht (hebrejista), Lukáš Helic (pokrstený žid), Ján Eneáš (senior Jednoty bratskej), Izaiáš Cibulka (konsenior a správca kralického zboru), Jiří Strejc (konsenior), Ján Efraim, Pavel Jesenský z Lipníka, Ján Kapito (Hlaváč). Jej jazyk sa stal na Slovensku až do kodifikácie štúrovskej spisovnej slovenčiny jazykom evanjelikov.

⁵⁴ **Pavel Jesenský** (? – 1594 Ivančice). Náboženský spisovateľ a prekladateľ.

⁵⁵ **Ján Jesenský (Jessenius)** (1566 Vratislav – 1621 Praha). Svetoznámy lekár, filozof, spisovateľ, humanista. Pochádzal z turčianskeho rodu. Profesor chirurgie, anatómie a botaniky, následne rektor univerzity vo Wittenbergu. Preslávil sa verejnými pitvami v Prahe. Pôsobil na dvore Mateja II. vo Viedni, od roku 1617 ako rektor Karlovej univerzity, kde sa zapojil do odboja českých stavov. V roku 1621 ho popravili v Prahe.

modernej československej gramatiky – Nitran, profesor a rektor na pražskej vysokej škole Vavrinec Benedikt z Nedožier.⁵⁶

Že by sa na Slovensku bolo pochybovalo o domácom práve československého jazyka a jeho politickej totožnosti s rečou slovenského ľudu, o tom niet stopy ani v spoločenskom živote, ani v uhorsko-krajinskom zákonníku. Po husitských vojnách a po bitke na Bielej hore⁵⁷ prisťahovali sa k nám desiatky tisíc osadníkov. Sedliaci z Čiech a Moravy zaľudnili kopanice okolo Myjavy, Vrboviec, Lubinej a Starej Turej, slobodní páni sa rozprchli ako šoltýsovia⁵⁸ po celom Slovensku. Ani proti týmto prisťahovalcom sa neobjavovali protesty. Len v protireformačných bojoch sa zdvihli vášne, ale ani vtedy sa však nedotkli prisťahovalcov, ani jazyka, jedine katolícke stavy vyčítali protestantským, že poskytli útočisko „kacírom“. Proti takýmto útokom bol odpor zainteresovaných pohotový. Keď raz, v roku 1638, na bratislavskom sneme⁵⁹ výčitky grófa Mikuláša Forgáča nevrlo odrážal Gašpar Ilésházy⁶⁰, musel sa cítiť ako na koni, lebo jeho úsečnej odpovedi chýbal akýkoľvek diplomatický obal. Odsekol svojmu súperovi: h.... Ajhľa, náš slovenský Goetz von Berlichingen⁶¹!

⁵⁶ **Vavrinec Benedikt z Nedožier** (1555 Nedožery-Brezany, Prievidza – 1615 Praha). Slovenský humanista, pedagóg, klasický filológ a básnik. Autor viacerých pedagogických, jazykovedných a filozofických spisov, predovšetkým prvej systematickej gramatiky českého jazyka – *Dve knihy českéj gramatiky zostavené podľa zásad prirodzenej metódy a osvetlenej poznámkami aj rozdelenej číslymi* (Grammaticae Bohemicae..., 1603).

⁵⁷ **Bitka na Bielej hore** z 8. novembra 1620 bola prvou veľkou bitkou tzv. 30-ročnej vojny. Bojovala v nej armáda českých a moravských stavov (21 000) proti vojskám cisára Svätej ríše rímskej Ferdinanda II. a Katolíckej ligy (26 000). Stavy boli porazené, čo spečatilo osud ich povstania a na 300 rokov predurčilo osud českého štátu.

⁵⁸ **Šoltýs** (lat. scultetus – škultét, tiež lokátor). Zakladateľ alebo sprostredkovateľ osídlenia obce na báze nemeckého a valašského práva. Na základe písomnej zmluvy so zemepánom získal na založenie osady privilégiá. Od konca 17. storočia označoval tento pojem aj richtára, ktorý nemal nijaké výsady.

⁵⁹ **Uhorský stavovský snem** zasadal v rokoch 1536 – 1848 v Bratislave (Prešporku), ktorá sa stala v dôsledku bitky pri Moháči (1526) a obsadenia Budína Turkami hlavným mestom Uhorska. Tento jej status pretrval do roku 1784. V rokoch 1536 – 1830 tu bolo korunovaných 11 kráľov a kráľovien.

⁶⁰ **Gašpar Ilésházy** (1593 – 1648). Šľachtic, lipťovský, trenčiansky a oravský župan. Prívrženec reformácie.

⁶¹ **Götz von Berlichingen** (asi 1480 – 1562). Nemecký rytier a žoldnier.

Československý ráz nášho kmeňa a niekdajšej Superior Hungaria [Horné Uhorsko], na „Horniakoch“, uznali a potvrdili ako samozrejmu vec aj uhorské zákonníky. My – Česi a Slováci – sme už aj vo Verböczyho trojdielnom zákonníku⁶² Bohoemi et Slavi^{8*}. Ešte presnejšie zistil našu totožnosť zákonník, ktorý vyšiel o niekoľko desaťročí neskôr, čl. 13 z roku 1608, a po jeho stope 44 : 1699: „...*Slavis seu Bohoemis...*“ – „Slováci čiže Česi“.^{9*} Názvoslovie zákonov zo 16. a 17. storočia nemožno nijako podceňovať. V nich sa ešte odzrkadľuje predchádzajúci obraz bývalého feudálno-federatívneho Uhorska, keď územné zložky u nás boli už vystavené zániku a keď z nich zostával národopisný pojem, keď z tohto národopisného pojmu začal klíčiť pojem národno-politický. Tieto dva uvedené zákonníky potvrdzujú našu národnú samobytnosť, menujúc nás „národmi“ (nationes). Slováci sa teda javia ako národ i v starouhorskom rámci nielen sami osebe, ale ako národopisne totožný celok s pojmom československého národa, prípadne jeho uhorskej časti. Úplne podobne ako Srbov menuje zákonník *Rasciani sive Serviani*, jeden národ dvojakeho mena.

⁶² Štefan Verböci (1458 Verböcz, Maďarsko – 1541, Budín). Personál, krajiný sudca a uhorský palatín (1525 – 1526). Je autorom Tripartita.

Opus tripartitum (Trojdielne spracovanie obyčajového práva slávneho Uhorského kráľovstva a pripojených krajín). Uhorský zákonník (v latinskom jazyku) vznikol v rokoch 1500 – 1514 z poverenia kráľa Vladislava II. Jagelovského. Jeho cieľom bola kodifikácia feudálneho právneho systému a odstránenie stavu právnej neistoty. Uhorský snem ho schválil v roku 1514; používal sa, hoci ho panovník nesignoval.

II. SLOVAKIZMY V ČESKOSLOVENČINE

Slovenské prvky v českoslovenčine u katolíckych spisovateľov od prvej štvrtiny 17. storočia – Protestantom je českoslovenčina cirkevným symbolom – Katolíci pod uhorskými vplyvmi – Slovakizmy v 16. storočí – Mockov senický kancionál. Iné listiny: ružomerský vokátor z roku 1578 – Ťažisko československého písomníctva v 17. storočí na Slovensku: slovakizmy v listinách. Dižobný úpis Andreja Dávida z Bystričky. Obežník liptovského slúžneho z roku 1777. Nápis vo Veľkom Bobrovcí. Listina cisára Leopolda z roku 1691 – Slovenské prvky v českoslovenčine sa nezačínajú v 17. storočí, ale boli v nej už predtým – Vývoj ľudového a spisovného jazyka v Česku – České prehlásky pod vplyvom zvukoslovných zmien v nemčine – Rýchlejší kolobeh osvetového života v Česku, zotrvačnosť u nás – Členenie na nárečia a zotrvávanie v nich

Prvopočiatky samostatnej slovenčiny siahajú podľa bežných náhľadov do druhej tretiny 17. storočia. Vtedy, od roku 1635, už pracovala v Trnave tlačiareň katolíckej univerzity⁶³ a za ňou nasledovali tlačiarne v Žiline a Bratislave. To boli prvé ohniská slovenskej cirkevno-polemickej a homiletickej [kazateľskej] katolíckej spisby. V tejto oblasti bolo dosť literatúry a do všetkých týchto vydaní vnikali od prvopočiatku slovenské dialektizmy.

Rozdiel medzi jazykom katolíckych a evanjelických spisovateľov je už evidentný.

Pre evanjelika znamená českoslovenčina drahý symbol, spájajúci aj navonok „domácich viery“. Ona je preňho tradične posväteným vonkajším výrazom duchovného vzletu, v ktorom vrcholilo celé

⁶³ Kardinál Peter Pázman získal v roku 1635 súhlas cisára Ferdinanda II. na založenie univerzity v Trnave (1635), neskôr aj v Košiciach (1657). V roku 1623 založil Pázman v Bratislave v poradí už druhú tlačiareň, ktorá mala slúžiť záujmom jezuitov v Uhorsku. Tá pôsobila podľa zachovaných tlačí do roku 1652, avšak časť jej vybavenia už v roku 1646 previezli do Trnavy, kde sa stala základom Akademickej tlačiarne na pôde Trnavskej univerzity. Vychádzali tu spisy profesorov, neskôr i svetská literatúra.

československé písomníctvo, lebo Česko vtedy, po bielohorskej bitke, bolo vydané napospas politickému i kultúrnemu pustošeniu.

Katolíkov nepúťali k českoslovenčine takéto zväzky. Nevraživosť proti samému protestantizmu sa prenášala vedome a nevedome i na československý jazyk. Núkal sa síce sám od seba vecný i jazykový súvis s protireformačnou spisbou v Česku, ale domáce vplyvy účinkovali bezprostrednejšie. Nielen nechuť k protestantizmu pôsobila odstredivo. Od začiatku 18. storočia pod vplyvom francúzskych štátno-centralizačných ideí smeruje i uhorská štátna politika k centralizácii a usiluje sa potierať niekdajšie samobytné autonomistické územné i politické prvky. Protireformácia nachádzala, prirodzene, i v slovenskom dianí spoľahlivé opory v štáte a v hierarchii a začalo sa psychologické triedenie duchov. Tu katolicizmus a uhorská írečitosť, tam protestantizmus s českou príchuťou. Uhorský protestantizmus nemohol splynúť so slovenským evanjelictvom tak organicky ako katolicizmus, lebo sa jeho účinky sústreďovali prevažne na maďarstvo.

Takto sa niesol vývin vecí od Jakuba Horčického⁶⁴, Tomášiho, Robíka, Dubniczayho⁶⁵ a Máčaja⁶⁶ až po Bernoláka. Jeho slovenská gramatika [*Grammatica Slavica*] sa jednoducho pokladá za výslednicu a za jazykovedný výraz našich vtedajších rečových pomerov.^{10*} Že je tento názor správny, o tom nemôže byť pochybnosti. Tým je však menej isté, či sa slovenské prvky v knihách začali objavovať až po roku 1635.

Vieme, že slovakizmy istého druhu sa objavujú v našich písomných pamiatkach už aj koncom 16. storočia. Mocko⁶⁷ vyniesol na

⁶⁴ **Jakub Hořický z Tepence**, po latinsky Jacobus Sinapius (1575 – 1622). Český farmakológ, alchymista, osobný lekár cisára Rudolfa II.

⁶⁵ **Štefan Dubnický**, Dubnicay (1675 – 1725). Kňaz, spisovateľ, historik. Pôsobil v Trenčíne, Drietome a Trenčianskej Teplej.

⁶⁶ **Alexander Máčaj** (1660 – 1722). Kňaz, kazateľ, člen Rádu sv. Pavla-prvopustovníka. Pôsobil v Mariánke na Záhorí. V roku 1718 vydal v poslovenčenej češtine prvú katolícku tlačенú zbierku kázni *Panes primitiarum aneb Chleby prvotín*.

⁶⁷ **Ján Mocko** (1843 Senica – 1911 Senica). Evanjelický kňaz, cirkevný historik, literárny historik, známy slovenský hymnológ a znalec evanjelickej reformačnej piesne, pôsobiaci v Čáčove. Zberateľ vzácnych kníh česko-slovenského cirkevného písomníctva. Zakladateľ a člen spolku Transcius. Objavil cenné pamiatky z prelomu 16. a 17. storočia – Turolúcky a Senický kancionál, ktorý patrili ševcovskému cechu v Senici (kancionál – zbierka duchovných piesní).

svetlo známy senický evanjelický kancionál^{11*}, kde pisateľ nielen bočí od ř a ž, ako iné súčasné listiny, ale miestami prijíma aj iné zvukoslovné osobitosti slovenských nárečí.

Z dosiaľ nie všeobecne prístupných listín je zaujímavý z jazykového hľadiska kňazský vokátor evanjelickej ružomerskej cirkvi z roku 1578.^{12*} Tam sa píše: „tejto cirkve“, „predných“, „príklad“, „vedle narodení Kristového“, „porádkem“, „spuosob“, „sakramentov“, „duochodkov“, „při riadu hospodárském“, „s hákom a 8 obručov“, „pušky dve“, „mažiar“, „povraz“, „s klúčem“, „dvě bočky, čo sa múka sype“, „jedna kiad zvaracia stará na puode“, „v pól.... roce“, „zaslúžení“ atď.

V listinách zo 17. storočia je očividne menej slovakizmov. Čeština, takmer vyhodená zo svojej kolísky, sa utiahla vtedy na Slovensko. V tých časoch sme my boli skutočným domovom československého písomníctva. Takéto prenesenie ťažiska nemohlo zostať bez účinku ani na písomný jazyk úradných a súkromných slovenských listín. Dĺžnícky úpis Andreja Dávida v Bystrici^{13*}, teda v samom strede strednej slovenčiny, napísaný nie celkom literárnou rukou, hovorí „spuosobem“^{14*} a neobsahuje nijaké gramatické slovakizmy. Podobne zachované sú tvary spisovnej českoslovenčiny v úradných listinách 18. storočia. Liptovský „ordb. Slúžno Dvorský“ Andaházy píše tiež „spůsobem“. Slúžnovská energia pána Andaházyho sa nezatajila ani v československom živote. Obežník sa začína: „*Salutem Richtarom a odbivatelom*“ a končí: „... včas Conscriptie od kazdeho takovj odpis obežnika ukázat pitat budem, a kde nenagdem, gako sa magu Roskazi Kralovske a vidyecke plniť, takovgeho Naucim.“

Listiny cirkevného charakteru priliehajú k spisovnému jazyku ešte tesnejšie. Zápis liptovskej cirkvi vo Veľkom Bobrovci z roku 1816^{15*} píše len adjektíva ženského rodu s „—ej“, ináč je československý. Celkom sa dá zistiť, že čím gramotnejší a vzdelanejší je pisateľ, tým presnejšie zachováva hovorové spisovné formy. V servitútnej listine cisára Leopolda^{68, 16*} v záležitosti nitrianskych mlynov slovakizmov takmer niet.

⁶⁸ **Leopold I. Habsburský** (1640 Viedeň – 1705 Viedeň). Od roku 1658 rímskonemecký cisár. Už skôr uhorský a český kráľ, rakúsky arcivojvoda.